

Tone Ferenc

OSVOBODILNI BOJ SLOVENSKEGA NARODA IN OKUPATOR

I. Osnovne značilnosti okupacije v Sloveniji leta 1941 — odnos okupatorjev do slovenskega naroda

Med jugoslovanskimi narodi, ki jih je spomladi 1941 zadelo hudo zlo fašistične okupacije, je bil tudi slovenski narod. To je eden najmanjših jugoslovanskih narodov in njegovo narodno ozemlje se je bilo od njegove naselitve do narodnega prebujenja zmanjšalo za dve tretjini, je pa zaradi svojega strateškega pomena in narodnih bogastev zbuvalo pohlepne apetite sosednjih držav. Na slovenskem ozemlju so se križali njihovi imperialistični interesi in njihovi publicisti in lažni znanstveniki so med dvema vojnama jasno zahtevali spremembo državnih meja in priključitev nekaterih delov slovenskega ozemlja k njihovim državam, ki so že imele kakšen del slovenskega narodnega ozemlja (Avstrija oziroma Nemčija večji del Koroške in radgonski kot, Italija Slovensko primorje in Istro ter Kanalsko dolino, Madžarska Porabje).

Po kratkotrajni vojni aprila 1941 se je križanje nemških, italijanskih in madžarskih imperialističnih interesov pokazalo tudi pri razkosanju Slovenije. Slovenijo so zasedli trije okupatorji: nemški, italijanski in madžarski in ker je okupacijske meje določil Hitler sam, je dobila Nemčija največji in najrodovitnejši del in sicer Spodnjo Štajersko, Gorenjsko, manjši del Dolenjske, Mežiško dolino, dravograjsko območje in majhen del Prekmurja (skupno 10.261,09 kvadratnih kilometrov z okrog 800.000 prebivalci). Iz zunanjepolitičnih razlogov je moral Hitler upoštevati tudi imperialistične interese Italije in Madžarske, sta pa obe dobili manj, kot sta pričakovali. Italija je dobila komaj polovico toliko kot Nemčija, to je Notranjsko, večji del Dolenjske in glavno mesto Slovenije Ljubljano (skupno 4.550,66 km² z okrog 340.000 prebivalci). Madžarska je dobila komaj desetino toliko kot Nemčija, to je le večji del Prekmurja (skupno 997,54 km² z okrog 100.000 prebivalci).¹

Z razkosanjem Slovenije in zasedbo njenih delov se je vsem trem okupatorjem ponudila priložnost, da uresničijo svoje aneksionistične težnje in da zasedeno ozemlje začno dejansko vključevati v svoj politični, gospodarski in

¹ M. Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, I. knjiga, Ljubljana 1960, str. 52—72 (dalje navajam Mikuž, Pregled zgodovine NOB); isti: Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu? Zgodovinski časopis 1952—1953 (Kosov zbornik), str. 733—767 (dalje navajam Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev); T. Ferenc, Le système d'occupation des nazis en Slovénie, v: Les systèmes d'occupation en Yougoslavie, Belgrad 1963, p. 47—78; isti: Okupacijski sistemi v Sloveniji. Vojaški informator 1968—1969, št. 1, str. 2—9, št. 2, str. 9—23 (dalje navajam: Ferenc, Okupacijski sistemi).

kulturni sistem in tudi formalnopravno priključevati k svojim državnim ozemljem, seveda v popolnem nasprotju z mednarodnim pravom. Prizadevanja okupatorjev, da zasedene slovenske predele čimprej dejansko in tudi formalnopravno vključijo v svoj državni sistem, je prav gotovo ena prvih posebnosti okupacije v Sloveniji.

Italijanski in madžarski okupator sta formalnopravno priključitev slovenskih predelov izvedla brez vsakih pomislekov že v letu 1941 in sicer prvi 3. maja, drugi pa 16. decembra. Nemški okupator je svoj namen formalnopravne priključitve zasedenih slovenskih predelov k nemškemu rajhu sicer povezoval z uspešno izvedbo nekaterih ukrepov, vendar je že za 1. oktober 1941 predvideval njihovo priključitev k nemškemu rajhu v slovesni obliki. Dokazano je, da mu je to po dveh odložitvah onemogočila vstaja slovenskega ljudstva, je pa poskušal zasedene predele dejansko vključiti v nacionalnosocialistični družbeni sistem.²

Druga značilnost okupacije Slovenije, ki je seveda logična posledica uresničevanja aneksistične politike okupatorjev, je ta, da so vsi trije okupatorji obsodili Slovence na narodno smrt. Osnovni namen: uničiti slovenski narod kot etnično enoto, je bil skupen vsem, razlikovali so se le po taktiki in roku, ki so si ga določili, do kdaj naj bi uresničili svoj namen. Nemški in madžarski okupator sta se pri svoji raznarodovalni politiki sklicevala na okolnost, da so bili slovenski predeli, ki sta jih zasedla, nekoč del Avstrije in Madžarske, in na tako imenovano »vindišarsko teorijo«, ki je pri večini slovenskega, zlasti podeželskega prebivalstva, zanikala slovensko narodno zavest in ga imela za nekakšno vmesno plast med narodno zelo zavednimi Slovenci in Nemci, ki sicer govori slovenskemu jeziku podobno narečje, čuti pa nemško. Zato sta takoj po zasedbi vpeljala sistem popolne germanizacije in madžarizacije.

Zlasti hitro je nameravala opraviti s slovenskim narodom nemška okupacijska uprava pod vodstvom obeh šefov civilne uprave, ki ju je Hitler za to še posebej zavezal z znanim ukazom: »Machen Sie mir dieses Land wieder deutsch!« Kakor prve dni okupacije nemški okupator ni imel nobenih pomislekov za hitro in popolno aneksijo zasedenih slovenskih pokrajin, tako jih je nameraval tudi hitro in popolnoma ponemčiti. Če je moral nekoč nacionalistično in šovinistično usmerjeni del nemške buržoazije svoje raznarodovalne, to je ponemčevalne smotre skrivati pod plašč tako imenovanega »narodno-obrambnega dela«, jih omejevati na nekatere, zanj pomembnejše predele (Koroška, del Podravja itd.), in za njihovo uresničevanje predvideti daljši rok, pa so si nacisti brez krinke za popolno ponemčenje vsega zasedenega slovenskega ozemlja postavili zelo kratek rok. Med vsemi zasedenimi pokrajinami, v katerih so nacisti nameravali obračunati z narodno zavestjo nenemškega prebivalstva, sta bili slovenska Štajerska in Gorenjska (v ti dve upravni tvorbi so namreč strnili vse aprila 1941 zasedene predele Štajerske, Kranjske in Koroške) tišči, v katerih so za to določili najkrajši rok. Slovenski narod naj bi izginil v kakšnih štirih ali največ petih letih, kot so neprikrito izjavljali nacistični oblastniki spomladi in poleti 1941. Ta rok je naravnost osuplo kratek: v tretjem nemškem rajhu, ki so mu nacisti v svoji propagandi napovedovali vsaj tisoč let življenja, naj bi slovenski narod izginil v kratkih štirih ali največ petih letih!

² Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev, str. 760—767.

Da bi v tako kratkem obdobju lahko dosegli ta namen, je nacistična okupacijska uprava predvidela do potankosti izdelan raznarodovalni sistem, ki naj bi tako ali drugače — z izgonom ali potujčenjem — zajel slehernega slovenskega človeka, to je od otroka do starca in od izobraženca do poljedelskega delavca ter pastirja. Kogar ne bi izgnali, bi se moral ponemčiti in obratno: kdor se ne bi mogel ali hotel ponemčiti, bi ga izgnali, sterilizirali ali pa celo fizično uničili. Sicer pa lahko na podlagi nekaterih podatkov sodimo, da bi nacisti, če bi zmagali, preselili vse Slovence v vzhodno Evropo.

V kakšnem času je slovenski narod nameraval uničiti madžarski okupator v Prekmurju, do sedaj še nismo mogli natančneje ugotoviti. Mnogi raznarodovalni ukrepi (sprememba zunanjega videza dežele, potujčenje krajevnih in osebnih imen, uničevanje slovenske literature, ukinitvev slovenskih šol, razpust slovenskih političnih, kulturnih, gospodarskih in drugih organizacij, društev itd.), so bili enaki pri obeh okupatorjih. Pri nemškem pa so bili med temeljnimi raznarodovalnimi ukrepi še množično izganjanje Slovencev in načrtno množično naseljevanje Nemcev na slovenski zemlji.

Število Slovencev predvidenih za izgon (220.000—260.000), kratek rok v katerem naj bi jih izgnali (pet mesecev: od maja do oktobra 1941) in dejstvo, da so nacisti drugod že prenehali z množičnim izganjanjem nenemškega prebivalstva (Poljska, Alzacija, Lotaringija) in so jih odložili do konca vojne, ko so jih v Sloveniji šele začenjali, kažejo na pomen, ki so ga nacisti pripisovali temu raznarodovalnemu ukrepu. Imeli so ga za osnovni pogoj za hitro in popolno ponemčenje dežele. Kljub temu, da svojih zločinskih načrtov niso mogli izpeljati do konca — o čemer bomo še govorili — so vendarle izgnali okoli 80.000 ljudi ali desetino Slovencev, ki so živeli pod nemško okupacijo. Velikopotezni so bili tudi nacistični načrti o množični naselitvi Nemcev na slovenski zemlji, saj so predvidevali, da jih bodo naselili nekaj desettisoč.³

Raznarodovalni program italijanskega okupatorja v tako imenovani Ljubljanski pokrajini je bil v primerjavi z njegovim programom raznarodovanja v Slovenskem primorju ali z raznarodovalnim programom nemškega okupatorja na njegovem zasedbenem območju v Sloveniji predviden na daljši rok in so zato bili njegovi raznarodovalni ukrepi počasnejši in manj ostri. K odločitvi za takšen tok raznarodovanja so verjetno pripomogli nezadostni rezultati dvajsetletnega raznarodovalnega dela v Slovenskem primorju in Istri, kjer se je krepil odpor proti raznarodovanju in fašističnemu režimu sploh, neprivačen zgled nacističnih naglih, ostrih, celo brutalnih in genocidnih raznarodovalnih ukrepov v slovenski Štajerski in Gorenjski, pred katerimi se je okrog 17.000 ljudi zateklo v ljubljansko pokrajino, pomanjkanje domačega italijanskega elementa, ki bi bil pomemben dejavnik raznarodovalnega dela, in tudi vojni čas, ki za takšne namene ni bil ravno preveč ugoden.

Zato je italijanski okupator za izhodišče svojega raznarodovalnega dela izbral dvojezičnost, ki naj bi na zunaj zbujala vtis o liberalnejši okupacijski politiki hkrati pa skupaj z drugimi ukrepi pospeševala italijanizacijo prebivalstva, zlasti še mladine. Kaže, da je imel italijanski fašizem v svojem programu fašizacije in raznarodovanja Ljubljanske pokrajine pred očmi zlasti mladino in je v ta namen ustanovil posebne fašistične potujčevalne organizacije, s kate-

³ T. Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945, Maribor 1968, str. 174—416 (dalje navajam Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika); F. Godina, Prekmurje 1941—1945, Murska Sobota 1967, str. 18—30.

rimi pa ni uspel zaradi splošnega odpora slovenskega naroda okupatorjem in tudi zaradi odpora napredne slovenske mladine fašizaciji in potujčevanju.⁴

Zlasti v vojnih razmerah niso bila ravno nepomembna prizadevanja okupatorjev pri izkoriščanju ljudskih in gmotnih sil zasedenih slovenskih pokrajin. Potrebe nemškega in deloma tudi madžarskega okupatorja po ljudski sili so bile večje kakor potrebe italijanskega in sicer v dveh pogledih: slovensko prebivalstvo naj bi zlasti nemškemu okupatorju rabilo kot delovna sila v oborožitveni in drugi za vojno pomembni industriji, ter kot topovska hrana v njegovih osvajalnih pohodih. Zato je tudi uvedel ukrepe kot npr. obvezno registracijo delovne sile, obvezno zaposlitev vsega za delo sposobnega in sčasoma že tudi za delo nezmožnega prebivalstva, obvezno uniformirano državno delovno službo in vojaško obveznost, česar italijanski okupator ni storil.

V gospodarskem pogledu so si vsi trije okupatorji prizadevali, da bi v zasedenih slovenskih pokrajinah pridelali in proizvedli toliko, da bi krili potrebe domačega prebivalstva in da bi čimveč pridelkov in proizvodov odpeljali drugam. Zaradi različne gospodarske sestave zasedenih slovenskih pokrajin so bile pri posameznih okupatorjih v ospredju različne gospodarske panoge. Za nemškega okupatorja sta bili slovenska Štajerska in Gorenjska zanimivi zlasti zaradi svojih industrijskih in energetskih zmogljivosti. Industrijska proizvodnja na Gorenjskem in v Mežiški dolini je npr. pomenila polovico ali še več vse industrijske proizvodnje v tako imenovani povečani Koroški (to je Koroška, Gorenjska, Mežiška dolina, dravograjsko območje) in je bila celo bolje razvita kot na Koroškem. Zmogljivost industrije na slovenskem Štajerskem je znašala približno tretjino zmogljivosti vse štajerske industrije, od energetskih virov pa je bil najpomembnejši premog, katerega proizvodnjo je v dveh letih povečal skoraj za 27 odstotkov in ki ga je odvažal v rajh ter celo izvažal v Madžarsko, Italijo in tako menovano NDH. Italijanskemu okupatorju je šlo predvsem za izkoriščanje slovenskih gozdov, medtem ko je madžarski okupator dobil v gospodarskem pogledu zelo pasivne predele. Od poljedelskih pridelkov je le nemški okupator mogel kaj več, zlasti sadja in vina, jaje in mesa odpeljati iz dežele.⁵

Če zlasti upoštevamo aneksijske in raznarodovalne namene okupatorjev, lahko ugotovljamo, da je okupacija v letu 1941 pomenila za Slovence največjo nesrečo, ki more zadeti kak narod. Nobeden od okupatorjev spomladi 1941 ni dvomil v to, da bo slovenski narod v nekaj letih ali kvečjemu v nekaj desetletjih le še zgodovinski pojem.

II. Odnos prebivalstva in osvobodilnega gibanja do okupacije

Ni še natančneje preučen odnos prebivalstva do nacističnih in fašističnih okupatorjev, ko so zasedali in zasedli Slovenijo. Skoraj do potankosti nam je

⁴ I. Juvančič, Italijanski okupator v Ljubljani. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1962, št. 1, str. 71—73, 125—128 (dalje navajam Juvančič, Italijanski okupator); F. Skerl, Ljubljanske srednje šole v letih 1941—1945. Ljubljana 1964, str. 19—30 in 42—77 (dalje navajam Skerl, Ljubljanske srednje šole).

⁵ National Archives Washington (dalje navajam NAW), mikrofilm, T-77, navitek 750; poročila oficirja za vojno gospodarstvo v XVIII. vojnem okrožju 1. 5. — 30. 9. 1941, str. 22; Arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor (dalje navajam arhiv MNOM), fond urada poobl. drž. komisarja za utrj. nemštva, Maribor, zapisniki štabnih razgovorov okupatorjevega upravnega aparata za Sp. Štajersko v Mariboru oz. Gradcu (dalje navajam zapisnik štabnih razgovorov) 23. 11. 1942, 31. 5. 1943, 19. 7. 1943, 20. 9. 1943, 15. 11. 1943.

znano le vedenje vršičkov slovenske buržoazije in njenega nasprotnika Komunistične partije Slovenije, zelo malo pa je raziskan odnos širših plasti slovenskega ljudstva, to je kmečkega, delavskega in drugega življa.

Izrekli so že ocene, ki so bile skrajne in ne vzdržijo resne znanstvene kritike. Kakor je skrajna in nevzdržna ocena, da je naše ljudstvo pozdravilo okupatorja — tako so pogosto razglašali okupatorji sami, zlasti nemški, tako je nevzdržna in skrajna tudi ocena, da je vse ljudstvo pričakalo okupatorje s sovraštvom. Zato bi bilo treba objektivno preučiti vedenje vsakega sloja posebej tako na vsem slovenskem ozemlju kakor tudi na posameznih območjih.

Pri ocenjevanju vedenja prebivalstva v usodnih in nemirnih dneh bi bilo napačno vrednotiti notranje prepričanje ljudi po nekaterih zunanjih vršinskih pojavih kot so bili npr. pozdravljanje okupatorjeve vojske, postavljanje slavalokov s pozdravnimi besedili itd. Treba bi bilo namreč ugotoviti, ali do takšnih pojavov ni prihajalo tudi drugod in so verjetno značilni za trenutke, ko se nenadoma zlomi in zruši vse, kar je včeraj še veljalo za trdno in nerazrušljivo, ko se lastno vodstvo in vojska izgubita in se ljudstvo nenadoma zdajde samo in nemočno pred oboroženim tujcem in takrat se zlasti spričo skoraj nedoumljivo naglega in popolnega razkroja lastne oblasti in vojske ta tujec zdi golorokemu ljudstvu še večji in močnejši, kakor je v resnici.

Sodim, da je treba pri ocenjevanju odnosa slovenskega naroda do okupacije in okupatorjev upoštevati vedenje vseh plasti ali čimveč plasti in da ni na mestu preučevati le dveh družbeno najskrajnejših in tudi politično najbolj angažiranih nasprotnih polov, to je vršičkov slovenske buržoazije in Komunistične partije Slovenije ter njenih najožjih privrženecv ali simpatizerjev. Vmes je bila namreč široka množica, politično ne ravno zelo angažiranih in ne do konca opredeljenih ljudi. Mnogo ljudi so med aprilsko vojno in prve dni okupacije trla čisto preprosta življenjska vprašanja, to je zaskrbljenost za usodo svojcev v razpadajoči jugoslovanski vojski ali sovražnikovem ujetništvu, preskrba z življenjskimi potrebščinami itd. ter so se šele nato začeli zavedati, da so se znašli v tujem sistemu. Menim, da gre pri natančnejšem preučevanju odnosa slovenskega naroda do okupatorjev razlikovati tudi med ljudmi, ki so si okupacije in tega ali onega okupatorja naravnost želi, in temi, ki si je niso naravnost želeli, ko pa so se znašli okupirani, so si namesto tega okupatorja, ki so ga iz nacionalnih ali socialnih ozirv imeli za večje zlo, želeli drugega, ki jim je pomenil manjše zlo. Upoštevati je namreč treba, da velikemu delu prebivalstva niso mogli biti znani v prejšnjem poglavju našteti osnovni nameni okupatorjev.

Kot že rečeno, so doslej natančneje preučevali le vedenje in odnos do okupatorjev le pri nekaterih najskrajnejših polih, prvi in edini, ki je skušal to obravnavati nekoliko širše, je bil dr. Metod Mikuž v prvi knjigi svojega obsežnejšega Pregleda zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji.⁶ Moja izvajanja se v nekaterih pogledih deloma opirajo na njegove misli, deloma pa na lastna razglabljanja in pomenijo osnutek nekega poglavja širše razprave o okupaciji in razkosanju Slovenije.

Verjetno ni nobenega dvoma v to, da je skoraj vse ljudstvo sprejelo italijanskega okupatorja zelo hladno in zelo zadržano. Še iz prve svetovne vojne so imeli starejši ljudje zelo slabe vtise o Italijanih, ki so nato v imperialistič-

⁶ Mikuž, Pregled zgodovine NOB, I, str. 52—72.

nem pohlepu odtrgali Slovincem velik del strnjenege slovenskega narodnega ozemlja, na katerem je nato zlasti fašizem uvedel surovo politiko raznarodovanja in zatiranja slovenskega življa, nato pa skoraj dve leti držal v pripravljenosti polmilijonsko armado za napad na Jugoslavijo.

Hladno in zadržano vedenje prebivalcev do italijanskega okupatorja je ponekod prehajalo v incidente, npr. na Golem pri Želimlju, v vlaku Kočevje—Ljubljana, v Polju, v Ljubljani sami itd.⁷ Do incidentov sicer ni prihajalo vedno iz političnih motivov, so pa vendarle kazali odklonljiv odnos do okupacije. Še pred vstajo slovenskega naroda je italijanski okupator pri ocenjevanju vedenja prebivalstva ugotavljal dve dejstvi: a) »neko vedno večjo hladnost v odnosu do nas — pogostoma namerno poudarjeno — s strani večjega dela prebivalstva; b) vedno številnejše in izrazitejše izbruhe nestrpnosti do naših čet s strani nižjih slojev».⁸ Pri obeh pojavih je natančno povedano za koga gre — za »večji del prebivalstva« in za »nižje sloje«. Ugotovitev je popolnoma pravilna, saj se je manjši del prebivalstva, to je višji sloji, zlasti vršički slovenske buržoazije, že zblizal z italijanskim okupatorjem, potem ko se je zaradi trdih raznarodovalnih, celo genocidnih ukrepov nemškega okupatorja odrekel želji po nemški okupaciji ljubljanske pokrajine.

Vršički slovenske buržoazije s tako imenovanim narodnim odborom na čelu, nemški ljudje v Ljubljani in na Dolenjskem (kočevski Nemci) in majhen del slovenskih prebivalcev, zlasti zelo revni podeželski ljudje ob novi meji med nemškim rajhom in Italijo na Dolenjskem, so si po izbruhu vojne med silami osi in Jugoslavijo bolj želeli nemške okupacije kakor pa italijanske, pri čemer so bili pri prvi skupini odločujoči politični, pri drugi nacionalni in pri tretji gospodarski razlogi.

Vršički slovenske buržoazije so imeli na eni strani pred očmi negativen odnos italijanskega fašizma do slovenstva na Primorskem in bojazen, da se utegne zgoditi podobno tudi v Ljubljanski pokrajini, na drugi strani pa jim je po razbitju Jugoslavije bil pred očmi položaj dveh kvislinških državnih tvorb: Slovaške in tako imenovane Nezavisne države Hrvatske. Potem ko se je ta želja že kmalu (po Natlačnovem obisku nemškega generala Huberta Lanza v Celju 12. aprila 1941) pokazala kot nestvarna in ko se je v drugi polovici aprila 1941 začel jasneje kazati pravi obraz nemške okupacije, so se vršički slovenske buržoazije začeli obračati k italijanskemu okupatorju. Le-ta pa je imel za ta preobrat vršičkov slovenske buržoazije manj zaslug kakor bi se zdelo in sta mu bili v prid dve okolnosti: a) nagli, kruti, celo genocidni ukrepi v raznarodovalni politiki nemškega okupatorja, b) pomanjkanje lastnih okupacijskih načrtov, ki bi lahko že v prvih dneh okupacije razkrinkali osnovne namene okupacije, kakor je bilo to na nemški strani. Kaže, da se je italijanski okupator dokončno odločil za milejšo okupacijsko politiko v Ljubljanski pokrajini šele takrat, ko je videl negativni učinek nacistične okupacijske politike v slovenski Štajerski in Gorenjski (beg tisočev in tisočev Slovincem z nemškega na italijansko okupacijsko območje pred nasilnim izgonom v Srbijo itd.) in ugotovil, da mu lahko le drugačna okupacijska politika prinese prestiž in vsaj nekoliko spremeni povsem odklonilen odnos vseh plasti slovenskega ljudstva do Italije. Vendar mu je uspelo pridobiti le vršičke slovenske

⁷ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojski jugoslovanskih narodov, del VI, knj. 1, dok. 87 (dalje navajam Zbornik NOV).

⁸ Zbornik NOV, VI/1, dok. 91.

buržoazije, medtem ko velika večina slovenskega ljudstva ni samo obdržala hladnega odnosa do italijanskega okupatorja, temveč ga je — zlasti še ob napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo — celo stopnjevala.

Odklonilen odnos do italijanske okupacije so imeli tudi Nemci v Ljubljani in na Kočevskem. Ti so ponekod prevzeli oblast še pred prihodom okupatorjeve vojske in podobno kot vršički slovenske buržoazije v Ljubljani želeli, da bi tudi druge slovenske predele zasedla nemška vojska, vendar pa niso imeli pred očmi zgleda kvislinške Slovaške ali NDH, temveč priključitev k nemškemu rajhu in popolno vključitev v njegov politični in gospodarski sistem. To svojo željo so prek svojih odposlancev sporočali vojaškim in civilnim ustanovam tretjega rajha, nasproti italijanskemu okupatorju pa so jo vidneje izražali v nekaterih manifestacijah kot npr. v izobešanju samih nacističnih zastav, bučnem praznovanju Hitlerjevega rojstnega dne, zahtevah po privilegiranem položaju nasproti Slovencem, ohranitvi lastne organizacije in polvojaških oddelkov, ter nošenju orožja itd. Vse to je povzročalo vedno nove napetosti med njimi in italijanskim okupatorjem, ki so se nekoliko ublažile po Hitlerjevem sklepu, da skoraj vse Nemce iz Ljubljanske pokrajine preseli v rajh, dokončno pa so izginile po njihovi odselitvi konec 1941 in v začetku leta 1942.⁹

Velika večina prebivalcev Dolenjske in Notranjske je, kot že rečeno, ob napadu Nemčije in Italije na Jugoslavijo, bila in ostala hladna ter zadržana do italijanskega okupatorja. Del tega prebivalstva si je namesto italijanske okupacije »želel« nemško in to zelo vidno izrazil s snemanjem italijanskih in nameščanjem nemških zastav, zlasti pa v demonstracijah konec aprila in v začetku maja 1941, v katerih je zahteval priključitev k Nemčiji. Glede demonstracij v Št. Rupertu, Novem mestu in Mirni oziroma Trebnjem na Dolenjskem velja ugotoviti, da so bile v krajih, ki so bili takrat v bližini nemško-italijanske demarkacijske črte in da so nemške sile na ukaz štajerskih nacističnih funkcionarjev takoj po teh demonstracijah zasedle še 15 tedanjih občin južno od te črte ter ostale še pet tednov na novo zasedenem območju, ko je le-to že bilo priključeno h kraljevini Italiji. Italijanski okupator je v raziskavi ugotovil, da naj bi nacisti vsakega demonstranta nagradili z eno marko.¹⁰

Ta del prebivalstva je bil pod vplivom nacistične socialne demagogije in si je želel nemške okupacije namesto italijanske predvsem iz gospodarskih razlogov: pričakoval je, da bi se mu v nemškem rajhu godilo bolje kakor v revni Italiji. Konec aprila 1941 pa so ga nacisti in njihovi agentje (nekatero so ugotovile že italijanske oblasti, bili so člani švabsko-nemškega Kulturbunda) še nahujskali k demonstrativnemu izražanju te želje, da bi imeli povod za zasedbo novih predelov Dolenjske. Za »nagrado« bi nacisti, če čez pet tednov ne bi bili prisiljeni k umiku s tega območja, tamkajšnje slovensko prebivalstvo izgnali in naselili Nemce.

Ugotovljeno je, da sta bila za vpliv nacistične socialne demagogije na Dolenjskem dostopna predvsem vaška revščina in srednji kmet, ki sta bila v težkem socialnem položaju, vendar bi bilo treba še ugotoviti, kakšen del vaške

⁹ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 570—580, 626—629; H. H. Frensing, Die Umsiedlung der Gottscheer Deutschen. München 1970, str. 42—45 (dalje navajam Frensing, Die Umsiedlung).

¹⁰ Mikuš, Pregled zgodovine NOB, I, str. 58—59; arhiv republiškega sekretariata za notranje zadeve SRS (dalje navajam arhiv RSNZ), 106—8/ZA, Inv. 82 — poročilo odseka varn. službe Celovec 22. V. 1941.

revščine in srednjih kmetov je tej demagogiji podlegel, in ali lahko po demonstracijah na enem območju in po pojavu odstranjevanja italijanskih in namješčanja nemških zastav v občinskih središčih sodimo, da sta bila vsa ali skoraj vsa vaška revščina in srednji kmet na Dolenjskem in Notranjskem pod vplivom nacistične socialne demagogije. Za občino Mirna na Dolenjskem je npr. nemška orožniška postaja v Mirni konec maja 1941 poročala, da je 80 odstotkov prebivalstva za Hitlerja, medtem ko 20 % simpatizira z Italijo. Je pa ista postaja v nekem drugem poročilu govorila o zadržanosti tamkajšnjega prebivalstva nasproti nemškim uradnim organom.¹¹ Potrebno bi bilo tudi natančneje ugotoviti, kako dolgo je trajal ta vpliv, saj je zanimivo, da je prišlo do omenjenih pojavov demonstrativnega izražanja želje po zamenjavi okupatorjev ravno takrat, ko so se vršički slovenske buržoazije že popolnoma obrnili k italijanskemu okupatorju in mu izražali vdanost in hvaležnost.

Po umiku nemškega okupatorja s tistega območja Ljubljanske pokrajine, ki ga je zasedel v začetku maja 1941, je italijanski okupator ugotavljal, da se je propaganda za Nemčijo »precej unesla«, da je popustila tudi agitacija »ostalih nemškofilskih elementov, ki so spoznali, da je vsako nadaljnje prizadevanje za ohranitev tega ozemlja brezizgledno« in da agitatorji sedaj dajejo vdanostne izjave italijanskim oblastem. Glede odnosa prebivalstva do okupatorjev pa je italijanski okupator v začetku julija 1941 ugotavljal prav nasprotno kakor pred dvema in pol mesecema: »Prebivalstvo ne simpatizira ne z nami in ne z Nemci; ljubša pa mu je vsekakor italijanska okupacija.«¹²

Za slovenske predele, ki jih je aprila 1941 zasedel nemški okupator, je nacistična propaganda razglašala, da so veselo ali celo z navdušenjem sprejeli nemško vojsko in nemško civilno upravo in za dokazno gradivo uporabljala slike zunanjih površinskih pojavov.¹³ Bistveno drugače, tudi ni mogla govoriti, če se je vključila v uresničevanje nacistične aneksijske politike v teh predelih.

Resnica je bila vendar drugačna. Veselo in z navdušenjem je nemškega okupatorja na slovenskem Štajerskem n Gorenjskem sprejel predvsem večji del nemške narodnostne manjšine, organiziran v Švabsko nemški kulturni zvezi, ki se je zlasti v poslednjih letih pred zlomom stare Jugoslavije skoraj popolnoma navzela nacionalnosocialistične ideologije. Večina Nemcev na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem je nemško okupacijo razglašala za osvoboditev izpod srbskega jarma in vrnitev v nemški rajh. Velik del Nemcev, ki so ponekod prevzeli oblast še pred prihodom nemške vojske ali pred vzpostavitvijo civilne uprave se je nato tudi vključil v nacistični upravni in politični aparat ter aktivno sodeloval pri uresničevanju temeljnega programa nemškega okupatorja na Slovenskem pri vključevanju zasedenih predelov v nemški rajh.¹⁴

Kot že rečeno, so bili temeljni ukrepi nacistične okupacijske politike v Sloveniji množično izgnanje Slovencev, naseljevanje Nemcev na slovenski zemlji in prisilno ponemčevanje slovenskega življa. Vsaj izvajanje množičnega genocida nad Slovenci bi moralo tudi pri večini nemških ljudi na Sloven-

¹¹ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (dalje navajam: arhiv IZDG), fond. orož. okrožja Laško, fasc. 91, poročila orož. postaje Mirna na Dolenjskem 14., 16. in 31. V. 1941.

¹² Zbornik NOV, VI/1, dok. 94.

¹³ Marburger Zeitung 15. IV. 1941.

¹⁴ D. Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941, Ljubljana 1966, stran 264 (dalje navajam Biber, Nacizem in Nemci); Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 131—138, 570—574.

skem zbuditi odpor. Toda ta je bil zelo majhen, zelo majhen v primeri z njihovim aktivnim sodelovanjem pri množičnem izganjanju Slovencev. Ob tem nacističnem zločinu nad slovenskim ljudstvom so bili moralno vznemirjeni le redki posamezni Nemci. Niso bili toliko vznemirjeni zaradi splošne usode slovenskega naroda, ki mu je nacistična okupacija napovedala narodno smrt, niso bili proti germanizaciji in priključitvi slovenskih predelov k Nemčiji, niso bili proti nacistični raznarodovalni politiki, duševno so jih vznemirjale le njene nasilne metode, zlasti še nasilni izgon Slovencev. Množičnejši so bili primeri odkritega nasprotovanja nacističnim nasilnim raznarodovalnim ukrepom šele po razmahu vstaje slovenskega naroda, za katero so menili, da je neposredno posledica takih ukrepov.¹⁵

Večina slovenskega ljudstva v slovenski Štajerski in Gorenjski je nemškega okupatorja sprejela hladno in zadržano. Na voljo je vse več okupatorjevih zaupnih dokumentov, ki ugotavljajo različen odnos nemškega in slovenskega prebivalstva do nemške okupacije in ki poudarjajo zadržano vedenje slovenskih ljudi. Kaže, da je za večino slovenskih krajev v tistem času značilno stanje, ki ga je v svojem poročilu z dne 3. maja 1941 opisalo orožniško okrožje Škofja Loka: »Čeprav mnogo Slovencev simpatizira z Nemčijo, vendarle večina prebivalstva ni za neposredno priključitev k Nemčiji, bi ji pa to bilo ljubše kakor pa priključitev k Italiji. Vedenje prebivalstva do akcijskih enot in oblastnih odredb ni neprijateljsko, je pa zelo zadržano in prebivalstvo z vso napetostjo pričakuje prihodnjih stvari.« In dalje: »V splošnem je prebivalstvo zadržano, je mirno in opravlja svoje navadno delo.«¹⁶

Tudi v slovenski Štajerski in Gorenjski so bili sloji, ki so bili podvrženi vplivu nacistične socialne demagogije. Zajela je verjetno manjše dele delavstva, vaške revščine, zlasti viničarjev in malih kmetov, katerih socialni položaj pred vojno je bil zelo težak. Ti sloji so pričakovali, da jim bo nemška okupacija prinesla red in socialno pravičnost, predvsem pa izboljšanje gmotnega položaja. Zlasti v slovenski Štajerski so bili nekateri revnejši sloji podvrženi močni nacistični propagandi in sicer tisti, ki je prihajala iz Avstrije, ter tej, ki so jo širili nacistični agenti iz nemške narodne manjšine, ki je imela sama tudi močan položaj v nekaterih gospodarskih panogah. Del prebivalstva je tudi tukaj pričakoval, da bo nemški okupator uvedel režim, kakršen je bil v Avstriji pred prvo svetovno vojno, to je da bo vendarle vsaj v grobem upošteval obstoj slovenskega naroda.

Eden od vzrokov za razmeroma močan vpliv nacistične socialne demagogije in nacistične propagande sploh je tudi pomanjkanje ustreznega protiučinkovanja, to je protinacistične propagande. Ni mogoče trditi, da oblasti stare Jugoslavije niso ničesar ukrepale proti nemški peti koloni ali proti vidnejšim izrazom nacistične propagande; storile pa so vendarle premalo, zlasti še na področju razkrinkavanja nacionalnega socializma. Zaradi dobrih gospodarskih odnosov med Jugoslavijo in nemškim rajhom so jugoslovanske oblasti prepovedale in onemogočale celo kritično poročanje o nemškem rajhu, kaj šele da bi dovoljevale razkrinkavanje nacionalnega socializma. Aktivnost KPS in nekaterih drugih narodno zavednih dejavnikov seveda ni mogla opraviti vsega potrebnega.¹⁷

¹⁵ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 372–376.

¹⁶ Arhiv IZDG, nereg. grad., poročilo orož. postaje Škofja Loka 3. V. 1941.

¹⁷ Biber, Nacizem in Nemci, str. 211–267.

Vendar pa je nemški okupator le deloma izboljšal gmotni položaj malega slovenskega človeka in sicer le z zaposlitvijo, nikakor pa ne s kakšnimi bistvenimi socialnimi spremembami. Ker je potreboval delovno silo tako v zasedenih slovenskih pokrajinah, najprej za nekatera javna dela, zlasti za popravilo porušeni objektov, nato pa za gradnjo novih industrijskih objektov, kakor tudi v nemškem rajhu, je uvedel obvezno registracijo delovne sile in splošno delovno obveznost ter strogo kaznoval odklanjanje zaposlitve. Z obvezno zaposlitvijo je sicer prebivalstvu zagotovil sredstva za življenjski minimum, je pa delovno silo celo po lastnih izjavah plačeval slabše kakor v nemškem rajhu. Po njegovih podatkih so npr. v obratih Kranjske industrijske družbe do začetka leta 1942 dvignili osebne prejemke le za 13 % medtem ko so se življenjski stroški v istem času povečali kar za 40 % in da dohodki nekaterih vrst delavcev ne zadoščajo več niti za življenjski minimum. Zato so celo nacisti v Berlinu menili, »da v takšnih razmerah res ni nič čudnega, če je večina delavcev in nameščencev zelo dostopna za sovražno propagando«.¹⁸

Da se položaj večjega dela delovnih ljudi pod nacistično okupacijo ni izboljšal, temveč poslabšal, pričajo tudi stavke, ki so bile mezdnega značaja. Zanimivo je, da so bile na Štajerskem, Gorenjskem in v Mežiški dolini in da o njih poročajo okupatorjevi dokumenti ter Slovenski poročevalec.

Prva takšna stavka se je v Kamniku celo razvila v nekajdnevne demonstracije od 12. do 17. aprila 1941 z zahtevo po izplačilu osebnih dohodkov delavcev v kamniški smodnišnici, dokler ni nemško orožništvo demonstrantov razgnalo s silo. Okupatorjevi dokumenti poročajo še o stavkah v Mislinji (6. junija 1941) in Trziču na Gorenjskem (25. junija 1941), Slovenski poročevalec pa o njih v Kamniku, Mariboru, Ptuju, Hudi luknji pri Mislinju, na Prevaljah, v Dravogradu, pri Holmcu in pri Poljani. O nezadovoljstvu delavcev so tisti čas poročale nekatere nemške orožniške postaje (Ruše npr. 30. maja, 16. junija in 15. julija 1941). Slovenski poročevalec je poročal tudi o nekaterih stavkah v Ljubljanski pokrajini (npr. v Ljubljani in na Verdu pri Vrhniki).¹⁹

Te stavke, o katerih je doslej naše zgodovinopisje molčalo, pričajo o tem, da okupacija ni izboljšala gmotnega položaja delavskega razreda in da je ta na zelo viden način, kakršen je bil v tistem času pod fašizmom in nacizmom zelo redek, izražal svoje nezadovoljstvo. Bilo bi zanimivo ugotoviti ali so bile te stavke spontane ali pa organizirane (kot npr. v Hribarjevi tovarni na Zaloški cesti v Ljubljani) in kdo jih je organiziral.

Nacistična socialna demagogija je bila tudi eden od vzrokov, da se je tako velik odstotek prebivalstva slovenske Štajerske in Gorenjske vpisal v organizaciji Steirischer Heimatbund (95 %) in Kärntner Volksbund (97 %). Vendar to ni bil pglavitni vzrok, kar dokazuje dejstvo, da se je — po okupatorjevih podatkih — vpisal na Gorenjskem, kjer je bila slovenska narodna zavest večja, vpliv socialne demagogije pa manjši in manjša je bila tudi moč trenutne nacistične propagande, kakor pa v slovenski Štajerski, večji odstotek prebivalcev. Odločilnejši in pomembnejši je bil posredni in neposredni pritisk, saj je

¹⁸ NAW, T-175, navitek 262, Meldungen aus dem Reich, 12. 2. 1942; Zbornik NOV, VI/1, dok. 108.

¹⁹ Arhiv Slovenije, fond komisije za ugot. zloč. okup., f. 16, poročilo orož. postaje Mislinje 6. 6. 1941; NAW, T-175, navitek 26), Meldungen aus dem Reich, 3. 7. 1941; arhiv IZDG nereg. gradivo, poročilo orož. postaje Kamnik 5. 6. 1941 s priloženimi zapisniki zaslišanja nekaterih udeležencev stavke; Slovenski poročevalec 1938, 1941 (ponatis), Ljubljana 1951. 8. in 15. VI. ter 4. VII. 1941.

bilo vpisovanje v obe organizaciji v času najhujšega zapiranja in izganjanja narodno zelo zavednih Slovencev, nacistični okupator pa tudi ni skrival, da izžene vsakogar, ki ne bi zaprosil za sprejem v organizacijo. Nemški okupator je tako velik odstotek prijavljenih na zunaj razglašal za plebiscit, v katerem naj bi se prebivalstvo izreklo za Hitlerja in njegov tretji rajh, vendar pa niti sam ni verjel v iskrenost velikega dela prijavljenih in jih je podvrgel rasnemu in političnemu pregledu.²⁰ Zato se lahko čudimo stališčem nekaterih nemških zgodovinarjev in publicistov, ki še dandanes menijo, da bi lahko rezultate vpisa v imenovani organizaciji vsaj objektivno smatrali za opcijo večine prebivalstva za nemški rajh.²¹ Kakor da bi bilo prebivalstvu zasedenih slovenskih pokrajin, ki je v resnici lahko takrat izbiralo le med dvema možnostima: ali se prijavi in morda ostane doma, ali pa ga bodo izgnali, dano, da se aktivno izreče še za kaj drugega!

Meseca junija 1941, zlasti še po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo, začno okupatorji pri ocenjevanju odnosa slovenskega ljudstva do okupacije ugotavljati nov element, ki ga prej niso ugotavljali ali pa so ga zelo zanemarjali — delovanje slovenskih komunistov.

Vodstvo Komunistične partije Jugoslavije je že med aprilsko vojno 1941 reagiralo: »Komunisti in ves delavski razred bodo vztrajali do konca zmage v prvih vrstah narodne borbe proti osvajalcem.« Odnos KPS kot sestavnega dela KPJ in odnos narodnoosvobodilnega gibanja, ki ga je vodila, je bil do okupacije in razkosanja Slovenije lahko samo odklonilen. Ko je v svojih prvih razglasih po okupaciji pozivala slovensko ljudstvo v boj za narodno in socialno osvoboditev, za Zedinjeno Slovenijo in dosledno ljudsko demokracijo, je razglašala, da je to hkrati boj »proti razkosanju in zaslužnjenju Slovenije, za osvobojenje, neodvisnost in združenje slovenskega naroda« in dalje »proti terorju in preganjanju, proti izrednim policijskim ukrepom, proti raznarodovanju, razseljevanju slovenskega naroda in kolonizaciji tujcev, proti kulturnemu zatiranju, proti odpuščanju slovenskega uradništva in nameščenstva, proti potujevanju in proti zapostavljanju slovenskega jezika.«²²

Ni nobenih resnejših dokazov za krilatico, da naj bi v začetku okupacije tudi komunisti podlegli vplivu nacistične socialne demagogije ali pa politične propagande (ta je resda šarila z izrazi »rdeča zastava«, »socialistična država« itd.) in da bi pred napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo tudi okupator pustil komuniste pri miru. Če morda okupatorjevo zasledovanje komunistov prve dni okupacije ni bilo tako natančno in dosledno, gre bolj pripisati okolnosti, da je zaradi stroge ilegale, v kateri so komunisti živeli v stari Jugoslaviji, imel zlasti o manj izpostavljenih komunistih manj podatkov kakor npr. za druge narodno zelo zavedne in napredne ljudi. Lahko tudi domnevamo, da se je pred zlomom stare Jugoslavije manj zanimal zanje, saj so jih že preganjale jugoslovanske oblasti. Takoj po zasedbi je npr. nemška policija osnovno pozornost posvečala uresničevanju načrta o izgonu 220.000 do 260.000 ljudi, med katerimi naj bi bilo tudi nekaj stotin komunistov, ki so živeli v teh predelih. Znano je, da so imeli okupatorji komuniste za svoje ideološke nasprotnike in so jih preganjali kakor so pač mogli že od začetka okupacije, saj so znane

²⁰ Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev, str. 756—760; Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 744—761.

²¹ Frensing, Die Umsiedlung, stran 55, op. 22.

²² Razglas CK KPS 22. VI. 1941, Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji 1941—1945, knjiga 1, dok. 11 (dalja navajam Dokumenti lj. r.).

in dosegljive komuniste že aprila in maja 1941 zapirali v izselitvena taborišča (npr. v slovenjgraško več kakor 25), delovna in koncentracijska taborišča (npr. v Kraut na Koroškem 34 jeseniških komunistov), znan je tudi okupatorjev neuspehi poskus aretacije (konec aprila 1941 v Ljubljani itd.) mnogih vidnejših komunistov.²³

Morda iz objektivnih razlogov (odhod v prostovoljce, veliko število okupatorjeve vojske, pretrgane zveze, velike migracije prebivalstva, lastna organizacijska graditev in graditev Osvobodilne fronte itd.) prve tedne okupacije ni bilo čutiti dejavnosti slovenskih komunistov tako, kakor jih je bilo čutiti pozneje, morda so bili tu in tam kakšni primeri uspavanja itd., vendar ni nikjer prišlo do istovetnosti političnega prepričanja pripadnikov dveh bistveno tako nasprotujočih si taborov.

Zato je npr. urad gestapa na Bledu že 22. maja 1941 opozarjal orožniške ustanove: »Znano je, da je bila Komunistična partija na zasedenih območjih Koroške in Kranjske še posebno intenzivno aktivna. Po zasedbi je bila ta dejavnost pretrgana, lahko pa pričakujemo, da bo komunistična partija nadaljevala s svojim delom.« Naročil jim je, naj zbirajo podatke o komunističnem delu in se pri tem poslužujejo uslug nekdanjih jugoslovanskih orožnikov.²⁴

Toda že kmalu po znameniti prvotunjski konferenci KPS v Ljubljani, so začeli okupatorji ugotavljati ne samo prisotnost, temveč tudi povečano dejavnost slovenskih komunistov.

Kaže, da je bila v začetku za okupatorje Ljubljana tisti barometer, na katerem so ugotavljali razpoloženje slovenskega naroda in njegov odnos do okupatorjev. Zanimivo in morda značilno je dejstvo, da je komandant varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko na Bledu vsaj dvakrat tedensko poročal v Berlin o tem, kako ljubljansko prebivalstvo sovraži okupatorje, zlasti še nemškega, in že 6. junija 1941 je moral ugotavljati, da »nekdanji komunistično prepričani slovenski krogi sedaj zelo pridobivajo na moči in vidijo v Rusiji kot mogočni slovanski državi svojo oporo«. Čez štiri dni je poročal o veliki dejavnosti komunistične mladine v Ljubljani in o tem, kako si zlasti študentje na vse načine prizadevajo priti do orožja.²⁵

Podobno je tiste dni ugotavljal tudi italijanski okupator, tako je npr. njegova kvestura v Ljubljani 5. junija 1941 sporočala, »da razvijajo v glavnem mestu in drugih krajih... združeni in posamezni elementi komunistično agitacijo, jo stvarno izvajajo s skrivnimi sestanki, sestavljanjem in razširjanjem prevratnih letakov.« Čez teden dni je ugotavljala, da se »v vsej Sloveniji, zlasti pa v Ljubljani in okolici, iz dneva v dan širi delovanje razsežne komunistične organizacije...« in opozarjala, da se komunisti ukvarjajo tudi z zbiranjem orožja in streliva.²⁶

Napad Nemčije na Sovjetsko zvezo je dal protiokupatorskemu razpoloženju slovenskega ljudstva nov zagon in to so soglasno ugotavljali tudi okupatorji. Njihova poročila zlasti soglasno ugotavljajo tri pojave: 1. zelo močno dejavnost slovenskih komunistov in to zlasti v Ljubljani in industrijskih središčih, 2. še večje sovražno razpoloženje slovenskega ljudstva do okupatorjev, 3. prepričanje, da bo Sovjetska zveza kmalu premagala nacistično Nemčijo.²⁷

²³ Arhiv RSNZ, 104-59/ZA, inv. 137, izpostava gestapa Slovenj Gradec, seznam jetnikov-komunistov 1. 5. 1941; Juvančič, Italijanski okupator, str. 66-68.

²⁴ Arhiv IZDG, nereg. grad., dopis urada gestapa Bled 22. 5. 1941.

²⁵ Arhiv RSNZ, 103-5/ZA, inv. 173, stran 165 in 183.

²⁶ Zbornik NOV, VI/1, dok. 83; Juvančič, Italijanski okupator, str. 66-67.

Štiri dni po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo je komandant varnostne policije in varnostne službe na Bledu poročal v Berlin, da prebivalci Ljubljane sodijo, da je Nemčija storila največjo napako, ko je napadla Sovjetsko zvezo in bo vojno izgubila, da se bodo v zasedenih deželah začeli nemiri in da komunistično prepričanih Slovencev vojni spopad med Nemčijo in Sovjetsko zvezo ni iznenadil, ker so ga že pričakovali.²⁸

Še pred vstajo slovenskega ljudstva, to je 10. julija 1941, je isti poročal, da ljubljanski Slovenci »še naprej z zanimanjem spremljajo nemško-sovjetsko vojno. Skoraj vsi računajo z zlomom Nemčije... Posebno se zdaj zopet izkazujejo komunisti. Razširjajo številne letake in obstaja zelo majhen ilegalni časnik »Slovenski poročevalec«, ki je zelo razširjen.«²⁹ Italijanski okupator pa je tisti čas ugotavljal, da je večina slovenskega ljudstva sprejela novico o vojnem spopadu med Nemčijo in Sovjetsko zvezo na eni strani z neprikritim navdušenjem, ki se je izražalo v nenavadnem prazničnem in radostnem razpoloženju na ulicah in v javnih prostorih, na drugi strani pa z izrazitejšo nestrpnostjo do okupatorjev.³⁰ »Dejstvo, da so končno nastopile razmere, na katere je večji del Slovencev vedno upal in čakal, namreč vstop Rusije v vojno, je bilo sprejeto z velikim navdušenjem,« so ugotavljali v Berlinu.³¹

Kot vidimo, je večina slovenskega naroda sprejela okupacijo kot največjo nesrečo, ki more zadeti kak narod. Pri nekaterih plasteh so bila sicer nihanja in kolebanja, katerih vzrok in trajanje bo treba še natančneje ugotoviti. Nekatere so okupatorjevi genocidni ukrepi, neizpolnjena pričakovanja izboljšanja gmotnega položaja, okrepljeno pojasnjevalno delo komunistov in aktivistov Osvobodilne fronte itd. privedli do iztreznjenja, nekateri — zlasti vršički slovenskega meščanstva — pa so ostali privrženci okupatorjev. Na čelu plasti, ki so imele okupacijo za najhujšo nesrečo, se je vedno bolj uveljavljala Komunistična partija Slovenije, katere dejavnost in moč so okupatorji začeli bolj zaskrbljeno ugotavljati junija 1941 in sicer zlasti v Ljubljani ter industrijskih središčih. Začetek vojne med nacistično Nemčijo in Sovjetsko zvezo je dal protiokupatorskemu razpoloženju slovenskih ljudskih množic nov vzgon; ta pa je bil tudi eden od pogojev, ki so komunistični partiji in Osvobodilni fronti omogočali preiti od priprav na vstajo k oboroženi vstaji sami.

III. Osvobodilni boj Slovencev in neuspeh okupatorjevih načrtov

Kot rečeno, po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo so celo okupatorji ugotavljali, da se je povečala dejavnost komunistov, ki se sestajajo in zbirajo orožje, da so slovenske množice, zlasti v Ljubljani in industrijskih, to je delavskih središčih vedno bolj sovražno razpoložene do okupatorjev in da želijo ter pričakujejo poraz nacistične Nemčije in zmago Sovjetske zveze.

Za svoje ugotovitve so navajali kot dokaz številne zunanje znake, od izrazov veselja ali sovraštva na ljudskih obrazih, nošenja rdečih nageljnov itd.

²⁷ Zbornik NOV, VI/1, dok. 91 in 95; arhiv RSNZ, 103-5/ZA, inv. 173, str. 233 in 244, poročili komandanta var. pol. in var. službe Bled 26. 6. in 1. 7. 1941.

²⁸ Arhiv RSNZ, 103-5/ZA, inv. 173, stran 233.

²⁹ Arhiv RSNZ, 103-5/ZA, inv. 173, stran 260.

³⁰ Zbornik NOV, VI/1, dok. 95.

³¹ NAW, T-175, navitek 261, Meldungen aus dem Reich, 3. 7. 1941.

do letakov KPS in OF, ki so jih našli vsepovsod po Sloveniji. Lahko so predvidevali, da bo prišlo do še resnejših oblik odpora. Tako je npr. urad gestapa v Kranju že 30. junija 1941 predvideval: »Računamo lahko s tem, da bodo komunistični krogi poskušali sedanje razmere v povečani meri izkoristiti za razkrojevalno delo v navadni obliki kot je trošenje letakov, ustna propaganda, napisne akcije itd.«³² Še bolj je bil upravičen pričakovati ostrejše oblike odpora italijanski okupator, saj je bilo že 22. junija in naslednje dni že več primerov spopadov med prebivalci in vojaki, nato pa v Ljubljani že množične demonstracije proti nacističnemu izganjanju Slovencev in proti okupatorjem sploh. Razumljivo je torej, da so neutemeljene vesti o nameravanem splošnem uporu v Sloveniji, ki naj bi izbruhnil na obletnico padca Bastilje 14. julija, močno vznemirile italijanskega in delno tudi nemškega okupatorja in sta zato uvedla nekaj ukrepov, vendar je bilo npr. v Ljubljani na predvečer kljub temu mnogo napisnih akcij.³³

Odpor sam po sebi okupatorjev ni iznenadil; iznenadila sta jih njegova moč in širina ter dejstvo, da množice sledijo komunistom; o Osvobodilni fronti so okupatorji takrat vedeli le malo, to je v glavnem tisto, kar so zvedeli iz letakov in iz Slovenskega poročevalca. Skušali so z vsemi sredstvi zatreti osvobodilno misel v slovenskem narodu; pri najokrutnejših ukrepih, ki so imeli dostikrat maščevalni značaj, je italijanski okupator le za nekaj tednov zaostajal za nemškim.

Osvobodilno gibanje zaslužjenega slovenskega naroda, združenega v Osvobodilni fronti pod vodstvom Komunistične partije Slovenije, je okupatorjem in njihovim sodelavcem napovedalo neizprosno boj. Prizadevalo si je, da bi bil ta boj splošen, popoln, na vsem slovenskem narodnem ozemlju ne glede na okupacijske in druge meje, da bi zajel vsa področja in da bi se vanj vključilo vse slovensko ljudstvo. Osvobodilnemu gibanju ni šlo samo za to, da prizadene okupatorjem in njihovim sodelavcem čim več človeških izgub in gmotne škode, temveč tudi za to, da jim ovira ali celo onemogoči uresničevati načrte na vseh področjih, zlasti še na političnem, raznarodovalnem in gospodarskem. Zato je bil osvobodilni boj tudi v tem pogledu totalitaren, splošen, bil je boj proti vsemu, kar je bilo okupatorjevega. Zaradi svoje moči in širine je že v začetku, to je v obdobju vstaje, začel ovirati ali celo onemogočati ukrepe na številnih področjih.

Kakor je bilo raznarodovanje najpomembnejša postavka v okupatorjevi politiki in so bili raznarodovalni ukrepi med njegovimi prvimi ukrepi, tako se je tudi učinek osvobodilnega boja pokazal najprej na tem področju.

Že poletje 1941 je moral nemški okupator na nekaterih zasedenih območjih v Sloveniji odložiti *množično izganjanje Slovencev* do konca vojne in med vzroki za takšno odločitev okupatorja je bil predvsem narodnoosvobodilni boj. V začetku so naglejše izvajanje tega genocidnega ukrepa ovirali nekateri drugi dejavniki, npr. nastanitvene in prevozne ovire, potrebe po delovni sili v vojni industriji itd., od poletja 1941 dalje pa je bil narodnoosvobodilni boj osnovni vzrok, da nacisti niso mogli izgnati predvidenega števila slovenskih ljudi.

Prvič je začela narodnoosvobodilna borba vplivati na nacistično izganjanje Slovencev v začetku avgusta 1941; najprej tako, da so zaradi zaposlitve poli-

³² Arhiv IZDG, nereg. gradivo.

³³ Zbornik NOV, VI/1, dokl. 87, 97, 99, 100, 105.

cijskih sil pri zasledovanju partizanskih enot na Gorenjskem in deloma na slovenskem Štajerskem morali nacisti za celih štirinajst dni prekiniti izganjanje Slovencev, kar je tudi vplivalo na zmanjšanje njegovega obsega. V neugodnih političnih in vojnih razmerah, ki jih je vstaja jugoslovanskih narodov povzročila v Srbiji, Hrvaški, Bosni in Sloveniji, so se nekateri nacistični veljaki, zlasti tisti, ki jim je Hitler zaupal čuvanje reda in gospodarsko izkoriščanje v zasedenih jugoslovanskih deželah, začeli obračati proti množičnemu izganjanju Slovencev, poudarjajoč, da je ta ukrep osnovni vzrok za upor.

Nacistično izganjanje Slovencev je le deloma, nekje bolj in drugje manj, vplivalo na razvoj narodnoosvobodilnega boja, vendar ne tako zelo kakor so menili okupatorji. Pač pa je močan razmah osvobodilnega boja — in to ne samo slovenskega, temveč tudi drugih jugoslovanskih narodov (tu smo bili jugoslovanski narodi usodno bolj povezani, kakor pa smo se tega takrat zavedali) zelo, vendar ne izključno vplival na zmanjšanje obsega množičnega izganjanja Slovencev ali na njegovo dokončno ustavitev. Kakor je zaradi sosledice raznih dejavnikov, ki so imeli za posledico zmanjšanje obsega izganjanja Slovencev, včasih težko natančneje ugotoviti njihov pravi delež, tako je tudi težko natančneje določiti delež, ki ga je imel narodnoosvobodilni boj v posameznih jugoslovanskih pokrajinah na zmanjšanje obsega izganjanja Slovencev. Potek izganjanja Slovencev ni bil tesno povezan z razmerami v posameznih jugoslovanskih pokrajinah samo neposredno, to je kolikor so Slovence izganjali v to ali drugo pokrajino temveč tudi posredno. Vstaja srbskega ljudstva v tako imenovani stari Srbiji južno od Save julija in avgusta 1941 in v njej nastajajoče osvobojeno ozemlje nista npr. neposredno hromila izganjanja Slovencev, ker le-teh nacisti tisti čas niso več izganjali v Srbijo, temveč ustaško izganjanje Srbov iz tako imenovane NDH. Ker pa je bilo izganjanje Srbov iz NDH po sklepih konference ustaških in nacističnih funkcionarjev z dne 4. junija 1941 tesno (tako časovno kakor tudi številčno) zvezano z izganjanjem Slovencev v NDH, je tako vstaja v Srbiji posredno ovirala izganjanje Slovencev. Hkrati pa je tudi vstaja v Bosni in Hrvaški hromila izganjanje Slovencev, saj so morale ustaške oblasti že avgusta in septembra 1941 pošiljati cele transporte izgnanih Slovencev iz uporniških območij na območja, ki jih vstaja še ni zajela ali pa jih je zajela v manjšem obsegu. Nič bolj niso bile tisti čas za nacistične razmere na Gorenjskem in v nekaterih predelih slovenske Štajerske. Zato lahko sklepamo, da na nacistično izganjanje Slovencev ni učinkoval le narodnoosvobodilni boj v eni sami pokrajini, temveč v vseh jugoslovanskih pokrajinah, ki jih je zasedel nemški okupator in v tako imenovani NDH. Natančnejše preučevanje tega vprašanja pripelje do sklepa, da je na nacistično izganjanje Slovencev bolj učinkoval osvobodilni boj v celoti kakor pa nekatere, proti nacističnemu izganjanju Slovencev neposredno naperjene akcije, čeprav ni podcenjevati prizadevanj narodnoosvobodilnega gibanja tudi v tej smeri.

Nacistom se je pod udarci partizanskega gibanja rušil tudi drugi pomembnejši raznarodovalni ukrep, *načrtna kolonizacija slovenskega ozemlja z nemškimi ljudmi*. Predvideno širokopotezno naseljevanje Nemcev na Gorenjskem in tudi na slovenskem Štajerskem je že zavrlo ne do kraja izvedeno množično izganjanje Slovencev, deloma tudi Hitlerjev ukaz, da bodo nemške ljudi iz

³⁴ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 363—372.

rajha naseljevali v Sloveniji šele po končani vojni, ko bodo upoštevali zlasti vojake s fronte. Z izganjanjem nemških naseljencev, z uničevanjem imetja, ki so si ga le-ti prilastili po izgonu Slovencev, in z nemirnimi razmerami nasploh, je narodnoosvobodilno gibanje udarjalo na nemško kolonizacijo in je na Gorenjskem onemogočilo nastanek treh nemških naselitvenih otokov (Gorje pri Bledu, Šmartno pod Šmarno goro, Dob pri Domžalah). V pasu ob Savi in Sotli, od koder so nacisti izgnali večino Slovencev, pa so večji in manjši partizanski napadi od pomladi 1943 dalje uničevali gospodarske objekte, onemogočili obdelovanje zemlje (skoraj polovico), odganjali koloniste itd. Tudi italijanskemu okupatorju je razvit narodnoosvobodilni boj onemogočil naseljevanje italijanskih ljudi na slovenski zemlji ali na zemlji preseljenih kočevskih Nemcev.³⁵

Tudi okupatorjevo *potujčevanje Slovencev* je zaradi narodnoosvobodilnega boja zašlo vedno bolj v slepo ulico. Ob naravnost neverjetnih prizadevanjih nacistične civilne uprave in nacističnega raznarodovalnega aparata posebej, da bi čimprej in čim popolneje uničila slovensko narodno zavest, so morale nacistične ustanove v Berlinu že septembra 1941 ugotavljati, da v zvezi s povečano komunistično dejavnostjo »mnogokratno narašča slovenska narodna zavest«. Čim bolj so se množice vključevale v Osvobodilno fronto, tem manjši uspeh so beležili nacisti pri zatiranju slovenske narodne zavesti. Kljub ogromnemu številu jezikovnih tečajev, celim »jezikovnim ofenzivam« (npr. od jeseni 1942 do pomladi 1943) in celo grožnjam, da za tistega, ki se največ v petih letih ne bo naučil nemški, ne bo več prostora na slovenskem Štajerskem, je raba nemškega jezika zelo nazadovala in kar demonstrativno napredovala raba slovensščine. Jeseni 1943 je celo nemška policija ugotavljala, da si celo volkdeutscherji prizadevajo govoriti slovenski, kakor da bi tudi v obratnem smislu veljala nacistična krilatica, da je jezik izraz političnega prepričanja. Sploh pa sta moč in širina osvobodilnega boja že od leta 1942 (npr. Gorenjska, Ljubljanska pokrajina) ali vsaj od leta 1943 (slovenska Štajerska) raznarodovalne cilje okupatorjev potisnila med drugotne ali celo tretjerazredne naloge, saj je njihova najpomembnejša naloga postala boj proti osvobodilnemu gibanju.³⁶

Tudi okupatorjevo šolstvo, ki so mu zlasti nacisti pripisovali odločilen pomen pri potujčevanju slovenske mladine, se je zaradi narodnoosvobodilnega boja vedno bolj rušilo. Že leta 1941 so morali okupatorji zapreti nekaj šol, v letu 1942 so partizani požgali prva šolska poslopja in naslednjo pomlad začeli pravo ofenzivo proti vsem okupatorjevim raznarodovalnim ustanovam. Konec leta 1943 je npr. v kamniškem okrožju obstajala le še slaba polovica okupatorjevih šol in šef civilne uprave za Gorenjsko je poročal Himmlerju, da je ta partizanska metoda »izredno nevarna, ker hromi ponemčevalno delo.«³⁷ V ljubljanski pokrajini se je slovenska mladina žilavo upirala fašiziranju in potujčevanju in ni slučaj, da je odklanjanje vstopa slovenske šolske mladine v italijansko fašistično in raznarodovalno mladinsko organizacijo GILL in zavračanje rimskega pozdrava na ljubljanskih in tudi drugih šolah dobilo kar demonstrativen značaj takrat, ko je bila Osvobodilna fronta tako močna, da je postala država v državi.³⁸

³⁵ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 667—678, 696—701.

³⁶ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 781—797.

³⁷ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 796.

³⁸ Skerl, Ljubljanske srednje šole, str. 47—79 in 85—98.

Hkrati z uničevanjem okupatorjevega šolstva je osvobodilno gibanje ustanavljalo lastne, tako imenovane partizanske šole, od osnovnih do gimnazij. Le-te niso samo pri otrokih, temveč tudi pri odraslih krepile slovensko narodno zavest.

Osvobodilni boj slovenskega naroda je tudi že od vsega začetka *onemogočal utrditev in uveljavitev okupacijskega sistema*. V začetku le za kratko dobo predviden sistem civilne uprave v slovenski Štajerski in Gorenjski je moral nemški okupator zaradi osvobodilnega boja obdržati do svojega zloma.

Nacisti so nameravali že 1. oktobra 1941 obe zasedeni slovenski pokrajini slovesno priključiti k nemškemu rajhu. Ta datum so verjetno imeli za najugodnejši, do katerega bi mogli ne samo v »zakonsko-tehničnem«, temveč tudi v tako imenovanem nacionalno-političnem pogledu določiti priprave za priključitev. To pomeni, da naj bi do tega dneva pripravili vse najpomembnejše zakone in odredbe, ki naj bi začeli veljati v obeh zasedenih deželah in do tedaj naj bi »očistili« pokrajini nezaželenih ljudi, predvsem narodno zelo zavednih Slovencev, ki bi mogli ovirati popolno ponemčevanje, sprejeli druge Slovence v svoji raznarodovalni organizaciji Steirischer Heimatbund in Kärntner Volksbund ter na posebno željo obeh šefov civilne uprave še pred priključitvijo uredili vprašanje državljanstva. Do 1. oktobra 1941 so res izgnali iz slovenske Štajerske in Gorenjske tisto število nezaželenih ljudi, ki so ga ob raznih ovirah, med katerimi je bila narodnoosvobodilni boj vsekakor največji, pač lahko izgnali. Čeprav še daleč niso dosegli predvidenega števila, pa kaže, da jih to ni motilo v taki meri, da ne bi izvedli priključitve na predvideni dan, to je 1. oktobra 1941. Dne 24. septembra 1941 je nemško notranje ministrstvo sporočilo drugim ministrstvom in obema šefoma civilne uprave, da bo priključitev iz »zakonsko-tehničnih« razlogov šele 1. novembra 1941. To pojasnilo začasne odložitve priključitve bo verjetno držalo, saj je iz vedno bolj dostopnega gradiva v tujih arhivih razvidno, da so imela razna ministrstva pripombe k načrtu Hitlerjega ukaza o priključitvi in k njegovim izvršilnim odredbam ter k načrtu odredbe o ureditvi državljanstva, ki so jo nato izdali šele 14. oktobra 1941, to je po dnevu predvidenem za priključitev, čeprav so jo nameravali izdati že prej. Kaže, da je bilo za nacistične ustanove bistveno vprašanje, ali naj pravo, ki je tedaj veljalo v sosednjih avstrijskih pokrajinah, uvedejo z dnevom priključitve v obeh pokrajinah ali samo v slovenski Štajerski, v Gorenjski pa šele pozneje. Problem je bil torej v Gorenjski, kjer so bile razmere nemirne, raznarodovalni ukrepi zašli v slepo ulico, obstajala nasprotja v pogledih, kako ponemčiti deželo in kjer so že pričakovali zamenjavo šefa civilne uprave. Nekaj dni pred nameravano priključitvijo je ponovno prišlo sporočilo iz Berlina, da se priključitev iz »zakonsko-tehničnih« razlogov odlaga za nedoločen čas. Kaže, da je bilo še vedno sporno vprašanje, kdaj naj bi v Gorenjski uvedli nemško pravo: ali ob priključitvi ali šele po njej.

Če bi v Gorenjski uvedli nemško pravo ob priključitvi, bi s tem prenehal vsemogoči položaj šefa civilne uprave, ki je bil po Hitlerjevem odloku z dne 14. aprila 1941 tudi pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Ko so avgusta 1941 množično izganjanje Slovencev odložili za čas po vojni, si je hotel šef civilne uprave na nek drug način zagotoviti možnost, da lahko odstranjuje Slovence z njihove posesti in jo podeljuje Nemcem, brez katerih si niso mogli zamišljati uspešnega ponemčevanja dežele. Zato so septembra 1941 na Bledu sestavili načrt »odredbe o preureditvi«, ki je določala, da je

mogoče nekatere predele, ki jih določi državni komisar za utrjevanje nemštva, ne glede na obstoječe pravne predpise povsem preurediti z namenom, da bi na njih utrdili nemštvo. Ali drugače: državni komisar za utrjevanje nemštva bi lahko v vsej Gorenjski ali na posameznih območjih odstranil slovensko prebivalstvo, naselil nemško in popolnoma »preuredil« deželo, kakor je to delal na Poljskem ali v tako imenovanem naselivnem območju ob Savi in Sotli. O načrtu odredbe so razpravljali tudi v Berlinu, vendar odredba v predvideni obliki ni izšla niti tedaj niti kdaj pozneje. Odredba bi — po mnenju nemških pravnikov — lahko temeljila le na Hitlerjevem odloku z dne 7. oktobra 1939, ki je dajal državnemu komisarju za utrjevanje nemštva izredna pooblastila. Toda tega odloka sploh niso objavili in bi po uvedbi nemškega prava izvajanje »uredbe o preureditvi« spremljali nenehni pravni spori. Količkor bi jo izdali, bi morali takoj še nekaj časa počakati z uvedbo nemškega prava. Vendar do 1. novembra 1941, to je do ponovno predvidenega dneva za priključitev, niso izdali ne »odredbe o preureditvi« in tudi do priključitve ni prišlo, čeprav so v Celovcu in Gradcu že pripravili natančen program slovesnosti; nekaj dni prej so jo odložili za nedoločen čas.

Če je do pozne jeseni 1941 narodnoosvobodilni boj bolj posredno učinkoval na odlaganje priključitve slovenske Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu, je od decembra 1941 dalje učinkoval neposredno. Isti dan, 16. decembra 1941, ko je nemški notranji minister dr. Frick v Celovcu ob slovesnem uvažanju novega šefa civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedricha Rainerja poudarjal, da je zunanja prisposodobitev zasedenih območij na rajh že dosegla takšno stopnjo, »da lahko pride do njihove formalnopravne priključitve k rajhu«, je v zahodnem delu Gorenjske vzplamtela vseljumska vstaja. Sedaj, ko poznamo Hitlerjevo in Himmlerjevo reakcijo nanjo, se ne čudimo, da je novi šef civilne uprave, ki ga je Gorenjska pričakala z razstreljenimi mostovi in s cestnimi ovirami, 22. januarja 1942 osebno predlagal Hitlerju, naj za dalj časa odloži priključitev Gorenjske in z njo tudi slovenske Štajerske — k nemškemu rajhu, kar je ta storil konec januarja ali prve dni februarja 1942.

Nacisti so nato v obeh zasedenih slovenskih pokrajinah v nasprotju z določbami mednarodnega prava sicer uvajali zakone in odredbe, ki so veljale v rajhu ali v avstrijskih pokrajinah in so v marsikaterem pogledu izenačili njun položaj s položajem nemških pokrajin v rajhu, je pa imela odložitev formalnopravne priključitve vendarle nekatere posledice. Zelo se je zavlekla rekrutacija slovenskih mladeničev v nemško vojsko in v obvezno uniformirano državno delovno službo, niso mogli tudi uvesti nemškega pravosodnega sistema in je na tem področju ves čas veljalo nekakšno posebno stanje.³⁹

Ob nenehno naraščajočem osvobodilnem boju so okupatorji v Sloveniji doživljali neuspehe tudi na drugih področjih. Tako so na Gorenjskem že konec leta 1941 in v začetku 1942 ugotavljali neuspehe pri organiziranju Koroške ljudske zveze in njene polvojaške formacije vermanshafta. Prvo so bolj iz pristižnih razlogov sicer obdržali, vendar le kot nekakšno sredstvo za evidenco prebivalstva, vermanshaft pa so morali poleti 1942 ukiniti zaradi nezanesljivosti.⁴⁰ Vedno bolj lahko ugotavljamo, da je bila med tistimi pokrajinami, ki jih

³⁹ Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev, stran 765; Pr.: H. Schara, K osvetlitvi nekaterih vprašanj o nacistični okupacijski politiki . . . , v tem zvezku Prispevkov, str. 250–256.

⁴⁰ T. Ferenc Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem. Letopis Muzeja narodne osvoboditve, 1958, str. 143–151 (dalje navajam Ferenc, Wehrmannschaft).

je imel zasedene nemški okupator, ravno Gorenjska tista, v kateri okupatorju ni uspelo uresničiti skoraj nobene zamisli, kjer je osvobodilni boj okupatorju rušil načrt za načrtom ter najuspešneje razkrajal okupacijski sistem. Podobno je moral italijanski okupator ugotavljati za Ljubljano, kjer je Osvobodilna fronta organizirala tudi nekaj množičnih demonstracij, najprej v posebni obliki z nenadnim odhodom ljudi z ulic, cest in iz javnih lokalov, nato — v letu 1943 — pa z množičnim pohodom pred okupatorjeve ustanove in glasnim izražanjem protesta in zahtev. Kakor vemo danes, tako imenovane množične plebiscitne akcije v Ljubljani sicer niso bile izvirna zamisel OF, ker je takšne akcije že prej (6. septembra in 9. oktobra 1941) poskušala izvesti reakcija, vendar brez uspeha. Zato so uspešne množične plebiscitne akcije pomenile udarec tako za reakcijo kakor tudi za okupatorja. Za glavne množične demonstracije leta 1943 pa je treba poudariti, da jih je Osvobodilna fronta začela prej (februarja) kot pa je v severnoitalijanskih mestih izbruhnila splošna stavka (marca).⁴¹

Skoraj v vseh zasedenih slovenskih pokrajinah so se okupatorji zaradi zelo razvitega osvobodilnega boja skoraj ves čas počutili kot v izjemnem stanju in da bi obdržali svoj okupacijski sistem, so tudi z izjemnimi, včasih tudi celo z nedoumljivimi nečloveškimi sredstvi skušali uničiti ali vsaj dušiti osvobodilno gibanje. Kljub temu, da so v svoji propagandi zagotavljali, da bodo slej ko prej obračunali z njim do kraja, so se okupatorji polagoma, ko so začeli dojemati njegovo širino, zavedali, da ga v vojnem času sploh ne bo mogoče uničiti. Kaže, da pomenijo njihove le deloma uspešne operacije, akcije in represalije, spomladi in poleti 1942 poskus popolnoma uničiti osvobodilno gibanje in da so bila pozneje njihova pričakovanja zmernejša. Neučinkovitost najrazličnejših ukrepov proti osvobodilnemu gibanju in vedno večji razmah le-tega sta povzročala nesoglasja in trenja med samimi okupatorji. To niso bile neke posebnosti v eni sami deželi, npr. v Ljubljanski pokrajini (med generalom Mariom Robottijem in visokim komisarjem Emiliom Graziolijem),⁴² temveč pojav skoraj v vseh zasedenih pokrajinah ne samo pri nas, temveč tudi drugod (npr. v reški pokrajini, Dalmaciji, Gorenjski itd.). Medtem ko je šlo v taboru italijanskega okupatorja navadno za nesoglasja in trenja med vojaško in civilno oblastjo, pa se je pri nemškem okupatorju zlasti leta 1942 pojavljala mestoma celo ostra kritika trdih okupacijskih ukrepov, zlasti množičnega izganjanja Slovencev, ki da so prinesli v deželo revolucijo. Nacisti so s celo politično kampanjo nastopili proti takim kritikam, vendar so se le-te v milejši obliki pojavljale prav do konca vojne.⁴³

Še bolj kot na političnem so bili vidni okupatorjevi *neuspehi na vojaškem področju*. Kajti kolikor bolj se je širilo osvobodilno gibanje, kolikor bolj se je razvnel oboroženi boj in kolikor bolj je ta pretresal okupacijski sistem, toliko več sil so okupatorji potrebovali za njegovo dušenje. V začetku so name-ravali zadušiti osvobodilni boj slovenskega naroda v glavnem s silami, ki so jih imeli v Sloveniji od pomladi 1941, vendar jim to ni uspelo. Nenehno so morali svoje okupacijske sile za stalno ali začasno krepiti s silami, ki so jih pripeljali od drugod in ki bi jih krvavo potrebovali drugje. Značilno je npr., da

⁴¹ D. Jeršek, Plebiscitne akcije Osvobodilne fronte v letih 1941—1942. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1961, št. 1—2, str. 195—238; Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane za leto 1963. Ljubljana 1963, str. 45—61, 65—66, 73—81; M. Cepe, Komemoracije in demonstracije v letu 1943. Ljubljana v ilegali, IV, Ljubljana 1970, str. 114—159.

⁴² Juvančič, Italijanski okupator v Ljubljani, str. 89—94.

⁴³ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 372—376.

je moral nemški okupator že kmalu (v 14 dneh) po vstaji svoje premične policijske sile, ki so bile vojaško organizirane in izurjene, na Gorenjskem kar potrojiti in da je moral višji vodja SS in policije v XVIII. vojnem okrožju v Salzburgu že 4. avgusta 1941 spraševati poveljnika redarstvene policije v Mariboru »ali policija rešnično ni več gospodar položaja in ni več zmožna zagotoviti varnosti« ter pripominjati, »da bi bile takšne razmere v tretjem rajhu edinstvene«. Ob množični vstaji na Gorenjskem, ki mu je za nekaj časa iztrgala iz rok širše območje, s katerega je moral naglo umakniti kar 18 orožniških postaj, pa je moral ponovno podvojiti že povečano število svojih sil in prvič pripeljati še tanke in topove. V bojih za Dražgoše je imel sovražnik več kot desetkrat več moštva kakor pa Cankarjev bataljon in ogromno tehnično premoč, toda samo en nemški policijski bataljon je imel v enem dnevu več mrtvih kakor pa ves Cankarjev bataljon v treh dneh.

Italijanski okupator je pomanjkanje lastnih sil za boj proti osvobodilnemu gibanju začel čutiti šele spomladi 1942, vendar huje kakor nemški. Medtem ko je na nemškem okupacijskem območju vse akcije in operacije proti narodno-osvobodilni vojski do konca vojne vodila policija, razen nekaterih (npr. po italijanski kapitulaciji na Primorskem, Dolenjskem in Notranjskem) in so bile najučejše taktične enote bataljoni in polki, je na italijanskem okupacijskem območju v Ljubljanski pokrajini to nalogo že januarja 1942 prevzela vojska (XI. armadni zbor),^{44a} podobno junija 1942 na Primorskem (XXIII. armadni zbor). Značilno za razmere v obeh pokrajinah, tò je v Ljubljanski pokrajini in Primorski, je to, da je narodnoosvobodilno gibanje potisnilo italijansko vojsko v tako globoko defenzivo, da so morali za premostitev krize, ki je bila zanje zlasti občutna v ljubljanski pokrajini, v vsako od obeh navedenih pokrajin junija in julija 1942 pripeljati dve diviziji (Cacciatori delle Alpi in Macerata ter Novaro in Veneto) ter nekaj manjših enot. Tako je bilo julija 1942 v Ljubljanski pokrajini največ italijanske vojske (več kot 70.000 vojakov in oficirjev).⁴⁵

Ko je v Ljubljanski pokrajini, kjer je partizanska vojska spomladi 1942 osvobodila kar dve tretjini ozemlja, (od 95 občinskih središč jih je italijanski okupator nadziral le 39) nastopila prva kriza za italijanskega okupatorja, se je za nemškega okupatorja na Gorenjskem začela že tretja. Po Himmlerjevem povelju z dne 25. junija 1942 so tja pripeljali nove sile, med drugimi še posebej edini za v gorah izurjeni policijski polk planinskih lovcev, ki so ga že nameravali poslati na fronto na Kavkaz. Julija 1942 je tako bilo na Gorenjskem največ policijskih bataljonov (kar 9) v vsem času vojne, vojaške enote (več kot 6 bataljonov) so imele tam predvsem zavarovalne naloge.⁴⁶

Obema okupatorjema je v omenjenih dveh pokrajinah uspelo z vojaškimi operacijami in strahovitim nasiljem, ki je v tem času doseglo vrhunec tako po številu žrtev kakor tudi po nečlovečnosti metod, potisniti narodnoosvobodilno gibanje za nekaj časa v defenzivo.

⁴⁴ T. Ferenc, Osvobodilni boj na Gorenjskem januarja 1942. TV-15, 28. V.--1. X. 1968; isti: Množična vstaja na Gorenjskem decembra 1941. Borec, 1971, št. 12, str. 741-783.

^{44a} Mussolini je že 28. decembra 1941 izjavil poveljniku II. italijanske armade, generalu Vittoriju Ambrosiu, da bo poklical k sebi visokega komisarja za ljubljansko pokrajino in mu naročil, naj okrepi boj proti partizanom. Če pa bi se razmere kljub temu še poslabšale, bo prešla oblast na vojsko. (Zapisek sestanka na poveljstvu II. armade 30. 12. 1941).

⁴⁵ Mikuz, Pregled zgodovine NOB, II, stran 30-37, 92-158.

⁴⁶ Mikuz, Pregled zgodovine NOB, II, str. 206-216; H. Franz, Die Gebirgsjäger der Polizei. Bad Nauheim 1963, str. 19-38; Arhiv IZDG, fond visokega komisarja za ljubljansko pokrajino, fasc. 1a, poročilo vis. kom. 9. 6. 1942; Juvančič, Italijanski okupator v Ljubljani, str. 118-119.

Kljub temu, da se je po ofenzivnih operacijah zmanjšalo število okupatorjeve vojske in policije, pa je bilo število okupatorjevih vojakov in policistov, ki so ostali, še vedno veliko. V Ljubljanski pokrajini so bile še nekaj mesecev še vedno tri cele divizije in dve večji bojni skupini in verjetno bi le težko našli zasedeno pokrajino s tako velikim številom vojakov glede na število prebivalcev ali velikost zasedenega ozemlja. Celo za Gorenjsko in slovensko Štajersko, kjer se je do pomladi 1943 število okupacijskih enot zmanjšalo občutneje, je Himmler vtepal v glavo svojemu zastopniku generalu Erwinu Rösenerju, da ima »glede na število prebivalcev največje število policijskih sil«, kar jih je bilo tisti čas angažiranih »v vsem nemškem interesnem območju«, ter da je na predvečer druge obletnice vojne s Sovjetsko zvezo razglasil obe slovenski pokrajini za območje protipartizanskega vojskovanja.⁴⁷

Spomladi 1943, ko je v nekaterih slovenskih predelih nekoliko upadlo število sovražnikovih enot, odrejenih za aktivni boj proti osvobodilnemu gibanju slovenskega naroda, je po veliki partizanski mobilizaciji pozimi 1942/43 in z njo zvezanim porastom narodnoosvobodilne vojske (ustanovitev prvih primorskih brigad) občutneje naraščalo v Slovenskem primorju. Zlasti v severnem in severozahodnem delu Primorske so angažirali za protipartizanski boj divizijo Julia in 3. pohodno alpsko brigado. Tik pred italijansko kapitulacijo je imel fašizem v Sloveniji, Istri in deloma tudi v sosednji Furlaniji tri armadne zборе s šestimi divizijami, z brigado, s fašistično bojno skupino in z več samostojnimi polki in bataljoni vojske, skupno več kot 150.000 vojakov.⁴⁸

Številčna rast italijanske vojske v Slovenskem primorju je bila v prvi vrsti posledica moči in udarnosti slovenskega osvobodilnega gibanja, bila pa je deloma tudi posledica novih vojnih in političnih razmer na jugu Evrope, to je pričakovanja zavezniškega izkrcavanja in prodiranja nemške vojske v Italijo. Ko se je italijanski okupator pripravljal na umik večjega dela svoje vojske iz Ljubljanske pokrajine in na obrambo rapalske meje, se je nemški pripravljal na zasedbo vsega slovenskega in tudi sosednjega italijanskega ozemlja. Z okrepljeno pehotno divizijo je konec avgusta 1943 brez italijanskega odpora kljub protestom zasedel že vse pomembnejše prometne zveze med Ljubljano, Trstom, Gorico, Vidmom in Trbižem.⁴⁹

Takoj po italijanski kapitulaciji je velik vzpon osvobodilnega gibanja, ki se je oborožilo z orožjem italijanskih divizij in se številčno zelo okrepilo, prisilil Hitlerja, da je moral ves september 1943 pošiljati v omenjeni prostor nove in nove nemške enote. Že konec septembra in prve dni oktobra 1943 je imel nemški okupator samo na delu slovenskega ozemlja, ki ga je prej držala italijanska vojska, štab II. SS tankovskega korpusa in za tri okrepljene divizije (71., 44. in 162.) vojske z nekaj desetninami bataljonov in več kot sto tanki, 150 topovi itd. z večjim delom teh sil, ki so bile večinoma zelo dobro izurjene in določene za fronto, je nemški okupator dva meseca (25. IX.—23. XI. 1943) izvajal veliko ofenzivo proti tako razsežnemu osvobojenemu ozemlju v zahodni in južni Sloveniji, kakršnega ni imelo osvobodilno gibanje niti prej niti kdaj pozneje. To je bila največja nemška operacija proti narodnoosvobodilnemu gibanju na slovenskem ozemlju v vsem času vojne, njeni uspehi pa, glede na

⁴⁷ T. Ferenc, Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Maribor 1967, str. 646—647 (dalje navajam Ferenc, Kapitulacija Italije).

⁴⁸ I. Juvančič, Italijanske snage u borbi protiv NOV i POS u Slovenskom Primorju. Vojnoistorijski glasnik 1954, str. 47—71. Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 52—53.

⁴⁹ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 53—66.

zastavljene cilje, bolj skromni, kar so morali nemški generali v svojih poročilih večkrat priznati. Kako je narodnoosvobodilna vojska Slovenije vezala nase okupatorjevo vojsko, se je pokazalo tudi v tej ofenzivi, ki so jo morali ob bolj skromnih uspehih nepredvidoma podaljšati za dva tedna, kljub temu, da se je nekaterim enotam zelo mudilo na fronto, da so jih odvažali tja naravnost s položajev.⁵⁰

Ne želimo se na tem mestu spuščati v organizacijo okupatorjevega vojskovanja proti narodnoosvobodilni vojski Slovenije, moramo pa vendar vsaj omeniti, da sta ga od jeseni 1943 do konca vojne vodila tako imenovana operativna štaba za uničevanje tolp v Ljubljani in Trstu (pozneje Gradiški), ki sta ju vodila policijska generala Ervin Rösener in Odilo Globocnik.

Vojaška poveljstva so imela izključno pristojnost le v obalnem pasu, drugače pa so morala načeloma s svojimi enotami sodelovati v akcijah pod vodstvom enega ali drugega operativnega štaba za uničevanje tolp. Enote, ki sta jih imela na voljo za aktivno vojskovanje z narodnoosvobodilno vojsko Slovenije, so bile zelo raznolike glede na sestavo in narodnost. Zlasti v slovenski Štajerski, Gorenjski in Koroški ter od pomladi 1944 dalje tudi v Ljubljanski pokrajini, so bili pri tem osnovna sila SS-policijski polki, katerih število je do druge polovice leta 1944 naraslo na sedem. Čeprav eden med njimi ni bil popoln, jih ni bilo ravno malo, če upoštevamo, da jih je bilo v Nemčiji in v vseh zasedenih pokrajinah le 39 in še od teh sta bila dva v Slovenskem primorju in Istri, med njih je torej na Slovenskem kar 9. V prej omenjenih štirih slovenskih pokrajinah so bile tamkaj navzoče vojaške enote le za zavarovanje objektov in prometnih zvez, pri operativnem vojskovanju z narodnoosvobodilno vojsko pa le za pomoč omenjenim SS-policijskim polkom. Kaže, da je bil pri tem najprej izjema 18. šolski polk planinskih lovcev v slovenski Štajerski, ki so mu namenili samostojno operativno nalogo, končno pa še od februarja do aprila 1945 14. SS-prostovoljska divizija Galizien.⁵¹

Drugačna je bila sestava sil v večjem delu operacijske zone Jadransko primorje, ki jo je Hitler ustanovil 10. septembra 1943 v Istri, Hrvatskem primorju, Ljubljanski pokrajini in Furlaniji. Značilno je, da je imel nemški okupator v njej zaradi nevarnosti izkrcanja zahodnih sil v Istri in velikega razmaha narodnoosvobodilnega boja velike vojaške enote, to je cele divizije oziroma ves armadni zbor, za krajše ali daljše obdobje pa je na slovensko ali na sosednje italijansko ozemlje pripeljal z italijanske fronte na odmor in izpopolnitev še druge divizije, katerih deli so tudi sodelovali v ofenzivnih akcijah proti narodnoosvobodilni vojski Slovenije.⁵²

Nasprotno pa so bile policijske sile v večini pokrajin operacijske zone Jadransko primorje v začetku razmeroma majhne, saj so npr. prvi SS-policijski polk pripeljali na Goriško šele sredi leta 1944. Od takrat dalje je število policijskih enot nenehno naraščalo in dobivalo zelo pestro nacionalno sestavo, to je italijanske, slovenske in hrvaške domobrance, kozake, četnike, vojake tako imenovanega Srbskega prostovoljnega korpusa, italijansko faši-

⁵⁰ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 375–413 in 456–566.

⁵¹ Arhiv IZDG, podatki iz fondov in zbirk policijskih in orožniških ustanov in enot na Slovenskem.

⁵² Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 352–374; K. Stuhlfarrner, Die Operationszonen »Alpenvorland« und »Adriatisches Küstenland« 1943–1945. Wien 1966; H. Schneider-Bosgard, Bandenkampf in der Operationszone Adriatisches Küstenland. Trieste 1944. Kriegstagebuch des OKW/WFSt., IV/1, str. 539–543, 576–577.

stično divizijo X. Mas itd. Aprila 1945 je bilo teh sil že za 112 bataljonov (nekaj tudi nepopolnih) oziroma 32.777 mož, razmeščenih v glavnem v Slovenskem primorju in usmerjenih proti IX. korpusu NOV in POJ, skupno pa je bilo tisti čas v Istri, Slovenskem primorju in Furlaniji narodnoosvobodilnemu gibanju sovražnih vojakov najmanj za 5 do 6 divizij (npr. 188. gorska, 237. in 710. pehotna, 11. pomorsko-zavarovalna in za dve diviziji policijskih sil).⁵³

Sovražne sile na Slovenskem, ki so se od jeseni 1943 dalje nenehno večale in krepile, niso mogle v nobenem predelu uničiti narodnoosvobodilne vojske ali za dalj časa onemogočiti njene dejavnosti. Le nekajkrat so se večje enote narodnoosvobodilne vojske Slovenije znašle v hujšem položaju (npr. IV. operativna zona pozimi 1944—1945, IX. korpus konec marca 1945 in VII. korpus sredi aprila 1945),⁵⁴ ki pa so ga uspele prebroditi, medtem ko je bil okupator v krizi večkrat. Zlasti v hudi stiski se je znašel v jeseni 1944, ko so skoraj po vsej Sloveniji nastala večja ali manjša osvobojena ozemlja (njihov obseg je bil od nemške ofenzive leta 1943 dalje tedaj največji), ko je doživljal zlom na številnih področjih in ko so se množično odvracali od njega tudi tisti, ki so mu dotlej še služili (vermani, obratna zaščita, domobranci v nekaterih predelih, orožniki avstrijske narodnosti itd.). In ob koncu vojne ko je nemški general Alfred Jodl v zavezniškem glavnem stanu v Reimsu zagotavljal, da ni sile na svetu, ki bi nemški vojski iz jugovzhodne Evrope zaprla pot v ujetništvo britanskih in ameriških sil, je Jugoslovanska armada, v kateri so bile tudi slovenske enote, obkolila okupatorjevo in kvislinško vojsko z vsega Balkana in jo po nekaj dneh bojev 15. maja 1945 prisilila k brezpogojni vdaji.⁵⁵

Poleg vojaških neuspehov okupatorjev so bili občutni tudi njihovi *neuspehi pri mobilizaciji Slovencev za obvezno državno delovno in vojaško službo*.

V začetku prostovoljna, nato polobvezna in končno strogo obvezna rekrutacija slovenskih ljudi v partizansko oziroma narodnoosvobodilno vojsko je imela dvojni namen: pridobiti živo ljudsko silo za partizansko vojsko in je hkrati čimveč odtegniti okupatorjevi mobilizaciji. Vendar uspehi naše in okupatorjeve rekrutacije žive sile niso bili vedno odvisni le od volje in prizadevnosti Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilne vojske, temveč tudi od vojaških in političnih razmer.

V prvem obdobju narodnoosvobodilnega boja se je boj proti okupatorjevi mobilizaciji žive sile najbolj razvnel v Slovenskem primorju in Gorenjski.

Prvo uspešnejše odtegotanje slovenskih ljudi okupatorjevi mobilizaciji se je začelo v Slovenskem primorju. Do pomladi 1942 so bežali iz italijanske vojske oziroma se vključevali v narodnoosvobodilno vojsko le posamezni vojaški zavezanci, od maja do pozne jeseni 1942 že posamezne skupine, od tedaj dalje pa je bilo odhajanje v narodnoosvobodilno vojsko množično. Italijanske oblasti so si zaman prizadevale, da bi z raznimi ukrepi (prepoved pošiljanja na dopuste v Julijsko krajino, rekrutiranje pod stražo, odgon sorodnikov vojaških ubežnikov v koncentracijska taborišča itd.) zavrle odhod tisočev vojaških obveznikov v partizane. Računajo, da je samo pozimi 1942—1943 odšlo

⁵³ Arhiv IZDG, podatki iz fonda višjega vodje SS in policije v Trstu, fasc. 199.

⁵⁴ M. Stiplovšek, Slandrova brigada, Ljubljana, Maribor 1971, str. 616—652; Stanko Petelin, Osvoboditev Slovenskega Primorja, Nova Gorica 1965, str. 171—241.

⁵⁵ Završne operacije za oslobodenje Jugoslavije 1944—1945. Beograd 1957, str. 706—731; T. Ferenc, Konec vojne v Sloveniji. Naša obramba, 1970, št. 6, str. 3—15.

v partizane okrog 2500 primorskih Slovencev. Vojaške obveznike, ki jih je fašistični režim še uspel mobilizirati v vojsko, so zaradi nezanesljivosti sedaj kar množično pošiljali v posebne, kazenske bataljone. Ti vojaki so pozneje skupaj z bivšimi interniranci, konfiniranci in zaporniki sestavljali moštvo, tako imenovanih prekomorskih brigad ali posebnih oddelkov v zavezniški vojski.⁵⁶

Kakor druge okupatorjeve ukrepe (npr. množično izganjanje Slovencev, priključitev zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu itd.) tako je narodnoosvobodilno gibanje v Gorenjski oviralo in onemogočalo tudi njegovo mobilizacijo v državno delovno in vojaško službo. V pozni jeseni 1942 so se okupatorjevi rekrutaciji začeli odtegovati najprej posamezniki in manjše skupine, nato pa je odhajanje mladeničev v partizane namesto v nemško vojsko postalo kar množično. Začetku vsake okupatorjeve rekrutacijske akcije je sledil pravi val partizanske mobilizacije in od decembra 1942 do junija 1943 so bili kar štirje valovi, ki so spravili v partizane nekaj tisoč slovenskih fantov. Nacisti sami so poročali, da je na Gorenjskem do začetka leta 1944 odšlo v partizane več kot 4000 oseb in med njimi je bilo prav gotovo kakih 2500 tistih, ki bi morali v nemško vojsko.⁵⁷

V slovenski Štajerski, kjer je nemški okupator začel mobilizirati slovenski živelj v državno delovno in vojaško službo nekaj mesecev prej kot na Gorenjskem, sta hudo nacistično nasilje in na nekaterih območjih tudi razmera šibka moč Osvobodilne fronte omogočila okupatorju mobilizacijo in so prvi v nemško vojsko vpoklicani letniki povečini odšli v nemške vojašnice, mnogi z upanjem, da se jim bo morda na vzhodni fronti ponudila prilika za pobeg iz nemške vojske in mnogi so to tudi storili. Šele ko so mednarodni položaj in nemirne razmere v zasedenih slovenskih pokrajinah nekoliko otopile ost okupatorjevega nasilja, so postale eden od vidnejših izrazov novega položaja osvobodilnega gibanja posamezne, vendar še ne množične rekrutacije v partizansko vojsko na Štajerskem in vedno bolj pogosti, vendar še tudi ne množičnejši pobegi štajerskih mladeničev iz nemške vojske in obvezne državne delovne sile v partizane. Tisti čas so se v prvo partizansko enoto na Koroškem vključili tudi tamkajšnji ubežniki iz nemške vojske. Najvišje nacistične ustanove so skušale onemogočiti bežanje slovenskih ljudi iz nemške vojske v domovino med partizane tako, da so sredi julija 1943 prepovedale pošiljati vojake na dopust na Gorenjsko, Štajersko in Koroško južno od reke Drave, vendar tudi to ni moglo onemogočiti pobegov. Mnogi so si izprosili dovoljenje za odhod na dopust k sorodnikom in znancem severno od Drave, kar je spet rodilo nove ukrepe na okupatorjevi strani, je pa tudi pospeševalo odhod mladeničev v partizane še pred nemško rekrutacijo.⁵⁸

Najmanj je nacistična mobilizacija slovenskih ljudi v nemško vojsko uspevala leta 1944, ko je bilo poleg zunanje-političnih in notranje-političnih motivov za odtegovanje nacistični mobilizaciji pomembno tudi spoznanje, da pomeni odhod v partizane manjše življenjsko tveganje kakor odhod v nem-

⁵⁶ Mikuž, Pregled zgodovine NOB, II, str. 223–226; T. Ferenc, Kratak pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju od decembra 1942 do septembra 1943. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1960, št. 1, str. 108–118.

⁵⁷ Mikuž, Pregled zgodovine NOB, II, str. 309–316; arhiv IZDG, fond podružnica drž. prop. urada NSDAP za Koroško, fasc. 3/III, poročilo 19. 2. 1944; Zbornik NOV, VI/6, dok. 5, 20, 35, 37.

⁵⁸ Mikuž, Pregled zgodovine NOB, II, str. 303–309; Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 603–604, 648.

ško vojsko in ko je množičnejše vključevanje ljudi v narodnoosvobodilni boj tudi na slovenskem Štajerskem vedno bolj onemogočalo nacistične represalije proti svojem partizanov. Enote IV. operativne cone so npr. samo od maja do julija 1944, torej v treh mesecih, mobilizirale 5881 oseb,⁵⁹ v jesenskih mesecih pa na razsežnejših osvobojenih ozemljih še več, saj je samo od 12. do 16. septembra 1944 odšlo iz trboveljskega premogovnika v partizane več kot 800 rudarjev.⁶⁰ Potlej je bilo na slovenskem Štajerskem le še nekaj obrobni predelov (Mursko polje, Haloze) ali večjih mest, kjer je okupatorju uspelo mobilizirati še večji del vojaških obveznikov, povsod drugod je odhajalo skoraj vse v narodnoosvobodilno vojsko.

Zaradi vedno večjih neuspehov pri mobilizaciji slovenskih ljudi z Gorenjske v nemško vojsko, slabega političnega vedenja že mobiliziranih v nemški vojski, vedno bolj množičnih pobegov iz enot domov ali k nasprotniku, so nacisti v prvi polovici leta 1944 opustili mobilizacijo slovenskih ljudi z Gorenjske v nemško vojsko.⁶¹

V zasedenih slovenskih pokrajinah se je tako že v letu 1942 začel vzpostavljati nov odnos sil: namesto, da bi se slovenski človek šel bojevat na fronto za režim, ki je nameraval uničiti slovenski narod kot etnično enoto, in za družbeni sistem, ki je hotel razvrednotiti človeško dostojanstvo, je šel v partizane, da se tam bojuje za svojo nacionalno in socialno osvoboditev in svobodo vsega človeštva. Namesto, da bi imel nemški rajh enega vojaka več na fronti, je moral poslati vsaj enega, če ne celo dva svoja vojaka ali policista v boj proti temu partizanu.

Podobni kot pri izrabljanju naših ljudi za topovsko hrano, so bili *neuspehi okupatorjev pri ropanju narodnega bogastva*.

Osvobodilna fronta je že v začetku narodnoosvobodilnega boja razglasila geslo: Ne koščka železa, ne mrvice kruha okupatorjem. Boris Kidrič je v svojem članku K dejanjem!, objavljenem v Slovenskem poročevalcu 11. julija 1941, napisal: »Geslo ‚ne koščka železa ne mrvice živil za okupatorja‘ je treba izvajati vse bolj načrtno, vse bolj sistematično, vse dosledneje. Slovenski narod ne sme dovoliti, da bi slovenska zemlja služila kot mirno in idilično zaledje fašističnim okupatorjem. Okupatorjem je treba rušiti organizacijo zaledja povsod, na vsakem koraku.«⁶² Tudi drugi članki in letaki vodstva narodnoosvobodilnega gibanja v tistem času ali pozneje so vsebovali pozive k sabotaži in onemogočanju okupatorjevega izrabljanja gmotnih sredstev za njegove osvajaalne namene.⁶³

Manjših ali večjih sabotažnih in diverzantskih akcij ter napadov, ki so jih opravili posamezniki ali skupine z namenom ovirati okupatorjevo proizvodnjo in mu onemogočiti izkoriščanje slovenskega narodnega bogastva nista mogla sproti beležiti niti okupator niti osvobodilno gibanje. Bile so namreč številne in vsepovsod.

⁵⁹ Arhiv IZDG, fond IV, op. cone, poročilo štaba cone 1. 9. 1944; Ferenc, Wehrmannschaft, str. 130–131; Stiplovšek, Slandrova brigada, str. 313, 355, 396–401.

⁶⁰ Arhiv IZDG, fond EV »Süd«, fasc. 67, »poročilo o razmerah v spodnještajerskih premogovnikih« z dne 14. 10. 1944. (Glej op. 74 Upravni urad okrožnega vodstva Štajerske domovinske zveze v Trbovljah je 22. 1. 1945 poročal o »odgonu« okrog 4.000 oseb v partizane (arhiv IZDG, fond okrož. vod. št. dom. zveze).

⁶¹ Arhiv IZDG, fond komisije za ugot. zločinov okupatorja, zasliševanje dr. F. Rainerja v preiskovalnem zaporu, prepis zapisnika.

⁶² Dokumenti lj. rev., 1, dok. 13.

⁶³ Dokumenti lj. rev., 1, dok. 11, 18, 19, 27–30 itd.

Med tovrstnimi akcijami so bili požigi in uničevanje poljskih pridelkov po žetvi leta 1941. Podatki iz okupatorjevih in partizanskih virov (Slovenski poročevalec), pričajo, da ni šlo za posamezne primere, posamezne akcije, temveč, da so bili konec julija in v začetku avgusta, pa tudi v naslednjih mesecih leta 1941 celi valovi takšnih akcij, od Prekmurja do Julijskih alp. Cilj požigov in napadov je bilo predvsem imetje, ki so ga okupatorji po svojem prihodu v naše kraje zaplenili in ki bi naj zlasti v slovenski Štajerski rabilo za raznarodovanje Slovencev. Med večjimi požganimi objekti so bila gospodarska poslopja več kot 15 izgnanih Slovencev. Škoda, ki so jo utrpeli okupatorji na takšnih gospodarskih objektih, je šla v stotine nemških mark.⁶⁴

Že prvi oddelki slovenskih partizanov so za cilje svojih napadov izbirali tudi večje industrijske objekte. Tako je npr. samo ob partizanskem napadu na Remčevo žago v Lancovem pri Radovljici imel okupator 32.000 mark škode in je moral takšne objekte zavarovati že takrat, vendar tudi to ni moglo odstraniti nevarnosti partizanskih napadov. Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu, ki je prej upravljal uničena podjetja, je sredi junija 1943 tožil, da »so razmere na Gorenjskem takšne, da ni več zagotovljena varnost velikega dela industrijskih obratov«, kar velja zlasti za obrate, ki so zunaj mest in strnjениh naselij. Novi partizanski uspehi in vse večja gmotna škoda je v začetku januarja 1944 v istem uradu rodila nove tožbe, ki so jih slišali celo v Berlinu: »Zavarovanje objektov na Gorenjskem je padlo do nevarnega minimuma. Napadi se množijo. Vse prošnje, posredovanja itd. pri ustanovah, ki so zavezane za varnost, niso prinesle nobenih uspehov ali pa so imeli celo negativne rezultate«. Po novem napadu na tovarno Štora v Zgornjih Gameljnah 6. februarja 1944 je imel okupator kar 1.200.000 mark nove škode, kar je — kot kaže — največja škoda na nekem industrijskem objektu, ki ga je napadla partizanska vojska. Ni res, da policijske in druge enote ne bi hotele varovati industrijskih objektov, temveč je res, da jih niso mogle uspešno varovati, ker so se morale nenehno udeleževati hajk, ofenziv in pohodov proti vedno močnejšim in številnejšim enotam narodnoosvobodilne vojske.⁶⁵ Nemški oficir za vojno gospodarstvo v XVIII. vojnem okrožju je namreč za maj 1944 poročal: »Poveljstvo vojnega okrožja in pristojne orožniške in policijske ustanove store vse, kar zmorejo, za zaščito industrije.«⁶⁶ Mnogi so menili, da bi lahko uspešno zavarovali industrijo le z velikimi vojaškimi ali esesovskimi enotami.

Glavni štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu je zato že marca 1944 prosil Himmlerja, naj bi »v Gorenjsko poslal del formirajoče se divizije oddelkov SS, da bi na ta način zavarovali objekte«. Himmler, ki je moral že eno esesovsko divizijo imeti v Ljubljani in okolici in drugo nato v obnavskem in obsoteljskem pasu, da je tam varovala nemško kolonizacijo, seveda ni imel na voljo toliko takšnih divizij, da bi jih drugo za drugo pošiljal v vse kraje, kjer je narodnoosvobodilno gibanje potisnilo okupatorja v defenzivo.⁶⁷ So pa morali poslati druge enote in kljub okrepitevam ne samo v Gorenjski, temveč tudi v drugih zasedenih slovenskih predelih, so se raz-

⁶⁴ Slovenski poročevalec 23. 8., 13. in 20. 9., 11. 10., 9. 12. 1941; T. Ferenc, Štiri Heydrichova poročila o sabotajah, diverzantskih in partizanskih akcijah v letu 1941., Casopis za zgodovino in narodopisje, I, 1963, str. 189—208.

⁶⁵ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 700—701.

⁶⁶ NAW, T-77, navitek 750.

⁶⁷ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 701.

mere za okupatorja samo slabšale, saj je v mesecu avgustu 1944 zabeležil kar 112 napadov na železnice, 24 na ceste in mostove, 32 na oborožitvene objekte in 60 na vojaške tabore in nastanišča. Zato so vojaške oblasti septembra 1944 ugotavljale: »Za zaščito obratov in objektov ne zadoščajo več sile 438. divizije za posebno uporabo. Posledica tega je, da je bilo v poslednjem času večje število za vojno pomembnih obratov in naprav izpostavljeno napadom tolp«, ter zahtevalo za okrepitev novih »5 za boj zmožnih bataljonov« oziroma opozarjalo »na nujnost zadostne zaščite za življenje in vojno pomembne industrije ter elektrarn v Sponji Štajerski, Koroški in Gorenjski, za katero po dosedanjih izkušnjah obratne zaščite in policijske sile ne zadostujejo in ki jo je mogoče zagotoviti le s premestitvijo vojaških enot oziroma oddelkov SS v ustrezne industrijske kraje ali v njihovo bližino«. ⁶⁸ Vendar so takšne sile lahko poslali šele februarja 1945, skoraj tik pred koncem vojne.

Med partizanskimi napadi na objekte, pomembne za okupatorjevo vojno gospodarstvo, je na slovenskem Štajerskem zlasti izstopila vrsta napadov na premogovnike in rudnike, iz katerih je okupator na slovenskem Štajerskem naravnost ropal naš premog in rudo.

Zasavske premogovnike so nacisti odvzeli Trboveljski premogokopni družbi in jih z nekaterimi drugimi premogovniki, rudniki in gospodarskimi podjetji ter elektrarnami združili v posebno družbo za oskrbo z energijo, glede samega območja pa je nek visok nacistični funkcionar na štabnem razgovoru v Celju 28. aprila 1941 izjavil: »Na premogovnih območjih ne bo preseljevanja. Ta območja je treba v nekem smislu smatrati za veliko koncentracijsko taborišče, ki ga je treba na nek način zastražiti.« ⁶⁹

To so nacisti tudi storili, vendar je tudi v tem koncentracijskem taborišču plamtel upor in tudi še tako zastraženi premogovniki so bili cilj številnih napadov partizanskih enot.

Že leta 1941 so partizanske čete izvedle dva napada na premogovnike omenjene družbe (9. avgusta v Zagorju in 20. decembra v Hrašniku), naslednja leta pa vedno več in po lastnih cenitvah je imela omenjena družba zaradi partizanskih napadov do konca vojne 1.701.260 mark škode. ⁷⁰ V tem znesku pa ni vsebovana škoda zaradi manjšega izkopa po posameznih napadih (npr. senovski premogovnik po partizanskem napadu v februarju 1944 ni mogel izkopati premoga za okrog 200.000 mark, izkop v velenjskem premogovniku se je po partizanskem napadu v maju 1944 ustavil za 8–10 dni). ⁷¹ Morda te številke, v primerjavi z vso količino premoga, ki so ga takrat nacisti še kopal v Nemčiji in zasedenih pokrajinah, niti niso tako zelo pomembne. Treba pa je vsekakor upoštevati, da je takrat šlo nacistom za vsak kilogram premoga.

Okupatorjeve proizvodnje v premogovnikih, rudnikih in tovarnah pa niso ovirali samo neposredni partizanski napadi in sabotaže, temveč tudi nemirne razmere sploh, ki jih je ustvarilo narodnoosvobodilno gibanje.

⁶⁸ NAW, T-77, navitek 750, poročilo oficirja za vojno gospodarstvo v XVIII. voj. okrožju za sept. 1944.

⁶⁹ Arhiv MNOM, zapisnik štabnih razgovorov v Celju, 28. 4. 1941.

⁷⁰ Arhiv IZDG, fond EV »Süd«, fasc. 57 in 58, podatki o škodi, ki so jo povzročili partizani.

⁷¹ Zbornik NOV, VI/11, dok. 130; Lado Ambrožič-Novljan, Pohod Stárinajsta, Nova Gorica 1967, str. 113–121; M. Zevart, S. Terčak, Od vstaje do zmage. Maribor 1966, str. 125–135.

Ne drži, da bi nemškemu okupatorju uspelo pridobiti slovenske rudarje za izredno delovno vmeno in storilnost, saj mu je šele po letu dni krčevitega prizadevanja uspelo doseči predvojno storilnost. Za 11 odstotkov je povečal število delavcev v premogovnikih in do 1943 je v glavnem zaradi izboljšanja tehnike dosegel za 20 odstotkov večji izkop premoga kakor pa leta 1941; sam je menil, da se je storilnost zvišala le za 7 odstotkov. Že od poslednjih mesecev leta 1943 dalje, ko so ravno vsak premogovnik spreminjali v utrjeno postojanko z žičnimi ovirami in strojničnimi gnezdi, pa sta nenehno upadali proizvodnja in storilnost.⁷² »Z letom 1943 je v glavnem stopilo v ospredje vprašanje ljudi. Pojavile so se tolpe in komunistična dejavnost, sledila so nasilna dejanja in umori. Za ohranitev zdrave substance smo v večji meri zaposlovali nemške ljudi. V ta čas je padla prva mobilizacija spodnještajerskih delavcev. Kmalu nato so prvič sledile prisilne rekrutacije. Pošiljanje jamskega lesa je zadevalo na ovire. Zaradi padca delovne vneme je v končni posledici upadla storilnost za 4000 ton glede na načrt,« je ugotavljalo vodstvo omenjene akcijske družbe 21. aprila 1944.⁷³

Nato so se razmere še slabšale. Podaljšanje delovnega časa od 8 na 8 $\frac{3}{4}$ ure naj bi povečalo izkop za 10 odstotkov, vendar ga je le za 3. »Delavce čisto zalotimo pri politiziranju; zaradi velikega popuščanja pri nadzoru se nenehno pojavljajo površnosti. Delavci težijo za tem, da bi izkop ostal na predvojni ravni, čemur je vzrok popuščajoč vpliv nadzornikov,« so ugotavljali spomladi 1944 in hkrati tožili, da je zaradi narodnoosvobodilnega boja v zagorskem premogovniku od 450 delavcev izpadlo že 135.⁷⁴ Še bolj so se razmere zaostrije jeseni 1944, ko je bil osvobodilni boj v slovenski Štajerski v visokem poletu in ko je Osvobodilna fronta za 15. september razglasila splošno stavko. Fašisti so morali ugotavljati, da je samo med 12. in 16. septembrom odšlo iz premogovnika Trbovlje v partizane več kot 800 rudarjev (od 1. januarja 1944 do 14. oktobra 1944 pa več kot 1500) in da se je izkop zmanjšal za tri četrtine, v premogovniku Hrastnik se je izkop zmanjšal za 90 odstotkov, v Zagorju pa še več; tudi v Velenju se je izkop zmanjšal za nekajkrat. V nekaterih drugih

⁷² Arhiv IZDG, fond. EV »Süd«, fasc. 67, zapisniki direktorskih konferenc s statističnimi podatki o številu rudarjev in količini izkopenega premoga.

⁷³ Arhiv IZDG, fond EV »Süd«, fasc. 67, zapisnik direktorske konference 21. 4. 1944.

⁷⁴ Prav tam.

Zanimiva je statistika upada števila zaposlenih (uslužbenci niso upoštevani) in količine izkopa premoga v posameznih premogovnikih v prvih mesecih 1944. leta: v Trbovljah se je število delavcev zmanjšalo za 21,7 %, izkop za 31,7 %, v Zagorju število delavcev za 44,4 %, izkop za 71,8 %, v Hrastniku število delavcev za 31,6 %, izkop za 59 %, na Senovem število delavcev za 17,5 %, izkop za 43,2 %, v Hudi jami število delavcev za 82,7 %, izkop za 100 %, v Zabukovici število delavcev za 20 %, izkop za 26,4 %, v Pečovniku število delavcev za 7,5 %, izkop za 8 %, v Velenju število delavcev za 12,9 %, izkop za 42,2 %. Skupno se je število delavcev zmanjšalo od 1. januarja do 1. avgusta 1944 za 2445 ali 27 %, izkop pa za 3216 ton ali 44,8 %. (Razvoj delavstva in izkopa akcijske družbe za preskrbo energije Süd od 1. 1. 1944 do 1. 8. 1944, arhiv IZDG, fond drž. svet. Trbovlje, fasc. 774/III).

O upadu števila zaposlenih in izkopa premoga so tisti čas poročali tudi organi narodnoosvobodilnega gibanja. Tako je okrožni odbor OF Revirji julija 1944 poročal, da so v juniju in juliju iz Trbovlj mobilizirali v NOV okrog 600 rudarjev, v Hrastniku 178 (od aprila 1944 pa okrog 700) itd., v Trbovljah naj bi se izkop premoga zmanjšal za 50 % (ta podatek je nekoliko pretiran), v Zagorju za 60 % (v resnici se je za 11,8 % več) in v Hrastniku za 60 % (ta podatek je skoraj točen, saj se je res za 59 %). Podobno je o položaju v trboveljskih revirjih poročalo tudi poverjeništvu oblastnega komiteja KPS za Štajersko za območje Smarje — Laško — Brežice. (Arhiv IZDG, fond IOOF, fasc. 436/II, poročilo OOOOF Revirji julija 1944; fond obl. kom. KPS za Štajersko, fasc. 654/IV, poročilo poverj. za območje Smarje — Laško — Brežice 26. 7. 1944).

O položaju premogovnika Zabukovica je poročal okrajni odbor OF Zatec: »Ko so terenci šentpavelskega okraja zažgali most čez Savinjo v Grižah, je rudnik Zabukovica ustavil obratovanje. Iz tega rudnika, ki je od začetka produciral do 22 vagonov premoga — zdaj pa samo še 5–6 vagonov, smo mobilizirali za NOV čez 200 rudarjev.« (Arhiv IZDG, fond obl. kom. KPS za Štajersko, fasc. 658/V, poročilo 31. 10. 1944.).

premogovnikih je poziv OF k splošni stavki imel še večji učinek. Tako so npr. za premogovnik Senovo fašisti ugotavljali: »Zaradi upoštevanja povelja, ki so ga partizani izdali dne 15. 9. za vse naše premogovnike, je bil premogovnik Senovo z izostankom rudarjev tako prizadet, da je prenehal z obratovanjem.« Zaradi partizanskega napada 20. septembra 1944 so prenehali kopati premog tudi v Zabukovici, medtem ko je premogovnik Huda jama pri Laškem predvsem zaradi odhoda rudarjev v partizane prenehal obratovati že prej.⁷⁵

Zaradi tako kritičnih razmer so bili nacisti prisiljeni pripeljati vojsko ne samo za zavarovanje premogovnikov, temveč tudi za kopanje premoga (tako imenovane Bergbaukompanien).⁷⁶ Kljub temu je izkop nenehno upadal in je tudi po okupatorjevi omejitvi partizanske dejavnosti pozimi 1944—1945 znašal marca 1945 približno polovico toliko kot marca 1941.⁷⁷

Še bolj v neugodnem položaju glede premogovnikov in rudnikov so bili okupatorji v drugih slovenskih pokrajinah. Premogovnik Kočevje je npr. zaradi »nenehnih partizanskih napadov, vojaške zasedbe obrata, prisilnih rekrutacij in deportacij, slabe prehrane in drugih nevšečnosti« v letih 1941—1942 utrpel kar 4.975.454,27 lir škode. Podobno kot premogovnika Krmelj in Kanižarica po italijanski kapitulaciji sploh ni obratoval, razen proti koncu vojne.⁷⁸ Širši prikaz bi potrebovalo prizadevanje nemškega okupatorja, da kljub močni partizanski ogroženosti obdrži v svojih rokah pomembna rudnika v Idriji in Rablju, kar mu je uspelo le z močnimi silami.

Najlepši primer kako je narodnoosvobodilni boj oviral okupatorjevo ropanje slovenskega narodnega bogastva, je pri gozdovih. Kaže, da so bili okupatorjevi neuspehi na tem področju največji in da so bili prav redki časi, ko se je v slovenskih gozdovih okupator počutil vsaj malo varnega.

Narodnoosvobodilno gibanje ni oviralo okupatorjevega izkoriščanja slovenskih gozdov samo s svojo neposredno dejavnostjo, to je predvsem z akcijami partizanskih enot, temveč so organi ljudske oblasti in partizanske enote izdajali tudi odloke o prepovedi sečnje lesa za potrebe okupatorjev. Mnogo podatkov priča o tem, da so ljudje upoštevali te odloke. Okupator je nekatere gozdne predele zaradi narodnoosvobodilnega boja tudi sam razglasil za tako imenovana zaprta območja (npr. Pohorje od septembra 1941 do februarja 1942) in na njih prepovedal nekatere vrste dejavnosti.⁷⁹

Pri izkoriščanju slovenskih gozdov je verjetno največji neuspeh doživela italijanska družba Emona, ki je odkupila imovino Nemcev na Kočevskem. V letu 1942, ki je bilo prvo leto njenega gospodarjenja, je nameravala posekati in odpeljati v Italijo okoli 100.000 m³ lesa, vendar ga je zaradi narodnoosvobodilnega boja mogla le kakih 20.000 m³, torej komaj petino. Tudi v letu 1943 njeni uspehi niso bili kaj boljši, saj je morala svojo dejavnost omejiti le na svojo posest v treh večjih dolinah, povsod drugod na Kočevskem je bil gospodar terena narodnoosvobodilno gibanje, ki je že spomladi 1942 razlastilo to družbo.⁸⁰

⁷⁵ Arhiv IZDG, fond EV »Süd«, fasc. 67, poročilo o razmerah v spodnještajerskih premogovnikih 14. 10. 1944.

⁷⁶ NAW, T-77, navitek 1300, akc. povelje oficirja za vojno gospodarstvo v XVIII. voj. okrožju 2. 11. 1944.

⁷⁷ Glej op. 72!

⁷⁸ Arhiv IZDG, fond EV »Süd«, fasc. 67, bilanca premogovnika Kočevje 31. 12. 1943.

⁷⁹ Mikuš, Pregled zgodovine NOB, I, str. 190.

⁸⁰ Arhiv IZDG, fond družbe »Emona«, podatki o gospodarjenju; Dokumenti lj. rev. 1, dok. 150.

Na slovenskem Štajerskem so nacisti pri sečnji lesa leta 1942 sicer dosegli okoli 90 % predvidenega načrta, vendar so se že poleti in jeseni 1942 pritoževali, da je pri spravljanju lesa »mnogo sabotaže«. ⁸¹

Slabše je bilo s sečnjo in odvozom lesa leta 1943. Že konec marca sta Osvobodilna fronta in partizanska vojska na slovenskem Štajerskem izdali ukaz, da morajo s 1. aprilom 1943 zapustiti gozdove vsi gozdni delavci in sta svoj ukrep pojasnjevali tako, da sečnja lesa povzroča trojno škodo: »1. omogoča sovražniku prikrivati vohune, 2. omogoča sovražniku ropati in uničevati naše gozdove, 3. daje na voljo les sovražniku za njegovo vojno gospodarstvo«. ⁸² Da bi uresničili vsaj del svojega načrta, so nacisti morali ustanoviti posebne organe, ki so pod vodstvom deželnih svetnikov skrbeli za spravljanje lesa, in se pri sečnji vedno bolj omejevali na dosegljivejše gozdove ob glavnih prometnih poteh. Notranjost in osrčje gozdov sta bila za nacistične roparje brez večjega oboroženega spremstva že nedosegljiva. Ohranjeni so številni podatki o sestankih, na katerih so okupatorjevi funkcionarji tožili o tovrstni dejavnosti partizanskih enot, zlasti o njihovem izganjanju gozdnih delavcev iz gozdov (julija 1943 v gornjegrajskem območju 7 skupin z okrog 120 delavci), in se dogovarjali za ukrepe. Jeseni 1943 so morali v zgornjo Savinjsko dolino poslati dva oborožena oddelka za nenehno zaščito sečnje lesa. ⁸³

Še bolj neugodne razmere za okupatorjevo ropanje gozdov so bile na Gorenjskem, kjer so bili gozdni predeli, kot npr. Jelovica in Pokljuka, stalno središče partizanstva in je okupator mogel vanje le med večjimi ofenzivnimi operacijami. Partizanske enote so že od prvega dne oboroženega boja izganjale iz njih posamezne skupine drvarjev. O razmerah v kranjskem okrožju sredi leta 1943 priča nek okupatorjev dokument takole: »Sečnja in odvoz lesa zadevata sedaj zaradi dejavnosti tolpe na velike ovire. Po ukazu, ki so ga gozdnim delavcem izdale tolpe, so le-ti dobili pismene zahteve, naj ustavijo sečnjo. V škofjeloškem okrožju je večina delavcev tudi izpolnila ta ukaz. V nekem kraju so prisilno mobilizirali 12 gozdnih delavcev. Vodje gozdnih uradov opozarjajo, da bi bilo večjo sečnjo lesa mogoče izvesti samo še pod večjo policijsko zaščito.« ⁸⁴

Sredi leta 1944 je oskrba industrijskih in premogovniških obratov na Koroškem, Gorenjskem in slovenskem Štajerskem z vsemi vrstami lesa postala že tako kritična, da se je moral v reševanje krize vključiti celo tako imenovani operativni štab za uničevanje tolpe v Ljubljani. Policijske in druge enote so morale sprejeti kot eno najpomembnejših nalog zaščito sečnje in odvoza lesa. ⁸⁵

Vendar tudi to ni moglo bistveno izboljšati razmer in je imel okupator manjši uspeh pri ropanju slovenskih gozdov leta 1944, ko so za nekaj mesecev postali partizansko svobodno ozemlje širni predeli Savinjske doline, vse Pohorje in Kozjansko. Svoj načrt posekati 354.000 m³ lesa na slovenskem Štajerskem je uspel okupator uresničiti le 33 %. Za leto 1945 je predvideval nekoliko manjši posek, vendar je sam kritično računalo, da mu ga bo uspelo uresni-

⁸¹ Arhiv MNOM, zapisniki štabnih razgovorov 3. 10. 1942, 31. 5. 1943.

⁸² Arhiv IZDG, fond dež. svet. Celje, fasc. 131, nemški prevod povelja štaba IV. op. cone 20. 3. 1953; Mikuž, Pregled zgodovine NOB, II, stran 303; arhiv MNOM, zapisniki štabnih razgovorov 31. 5. 1943, 21. 6. 1943.

⁸³ Arhiv IZDG, fond dež. svet. Celje, fasc. 131; arhiv MNOM, zapisniki štabnih razgovorov 16. 8. 1943.

⁸⁴ Arhiv IZDG, fond dež. svet. Kranj, beležka 24. 6. 1943.

⁸⁵ Arhiv IZDG, nereg. grad., Rösenerjevo povelje 13. 8. 1944.

čiti le 25 %.⁸⁶ Verjetno je bilo podobno tudi na Gorenjskem, nekoliko večje možnosti za sečnjo lesa so mu ostale na Dolenjskem na ožjem območju Ribnice in Kočevja, medtem ko so širni predeli Kočevskega Roga in notranjskih ter primorskih gozdov bili pod zaščito narodnoosvobodilnega gibanja.

Naj končam s trditvijo, da je narodnoosvobodilni boj poleg drugega ovi-ral okupatorjevo ropanje našega narodnega bogastva. Tega dejstva so se že zgodaj zavedali mnogi dejavniki narodnoosvobodilnega gibanja in so o njem govorili celo na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju oktobra 1943. Dr. Marjan Breclj je v svojem poročilu o gospodarstvu, prehrani in financah tedaj upravičeno poudaril, da je »z organizacijo Osvobodilne fronte in naše narodnoosvobodilne vojske bilo v znatni meri očuvano naše narodno slovensko bogastvo«.⁸⁷

V tem poročilu sem obravnaval le nekatera področja, na katera je segel narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda in rušil okupatorjeve načrte. Namenoma sem podrobno navajal nekatere podatke, ker jih naše zgodovinske doslej še ni obravnavalo ali upoštevalo, in prepričan sem, da bodo prihodnje raziskave v tej smeri dale še zanimive izsledke. Že sedaj pa je mogoče trditi, da so lažne in zlonamerne trditve nekaterih ljudi in krogov, ki so zaradi svojega vedenja v dneh hude preizkušnje za narod in posameznike, izgubili svojo čast, da je oborožen boj povzročal le žrtve in gmotno škodo. Nasprotno, okupatorji bi izgnali na tuje, izbrali kot ceneno delovno silo ali celo kot topovsko hrano za svoje imperialistične osvajalne pohode še na desetisoče naših ljudi, če jim načrtov ne bi začel podirati tako širok in močan oborožen upor, potujčili in politično zaslepili bi mnogo več naših ljudi, če jih pri tem ne bi ovi-ral politični aktivist OF, izropali bi mnogo več našega narodnega bogastva, zlasti naših premogovnikov in gozdov, če fašističnih roparjev ne bi pregnjala slovenski partizan in zaščitnik.

DER BEFREIUNGSKAMPF DES SLOWENISCHEN VOLKS UND DIE OKKUPANTEN

Zusammenfassung

Im ersten Teil des Referats beschreibt der Verfasser grundlegende Eigentümlichkeiten der Okkupation in Slowenien und das Verhältnis der Okkupanten zum slowenischen Volk. Er behandelt insbesondere zwei charakteristische Züge: den Annexionismus und die Entnationalisierung. Alle drei Besatzungsmächte, d. h. Deutschland, Italien und Ungarn, einverleibten besetzte slowenische Gebiete de facto ihren Staatsgebieten und fügten sie in ihre Gesellschaftssysteme ein. Italienische und ungarische Besatzungsmacht führten die Einverleibung besetzter slowenischer Gebiete an Italien und Ungarn sogar formalrechtlich aus, während der Aufstand des slowenischen Volks die Annexion der deutschen Besatzungszone verhinderte. Alle drei Okkupanten hegten nach wie vor auch die Absicht, das slowenische Volk zu entnationalisieren und nationale Grenzen mit neuen Staatsgrenzen auszugleichen. Die kürzeste Frist für endgültige Entnationalisierung der slowenischen Bevölkerung wurde vom deutschen Okkupanten für Untersteiermark vorgesehen, und zwar

⁸⁶ NAW, T-77, navitek 1298, poročilo oddelka za les »Jugovzhod« 24. 11. 1944.

⁸⁷ Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Dokumenti. Ljubljana 1953, stran 124.

4 oder 5 Jahre, während übrige zwei Okkupanten einigermaßen längere Fristen in Aussicht nahmen. Im Frühling 1941 zweifelte keine von den Besatzungsmächten am Untergang des slowenischen Volks als ethnische Einheit.

Im zweiten Teil des Referats stellt der Verfasser das Verhältnis der slowenischen Bevölkerung und der Befreiungsbewegung zur Okkupation dar. Dabei versucht er die Beziehungen einzelner Schichten der slowenischen Bevölkerung zu einzelnen Okkupanten in verschiedenen Besatzungszonen zu bestimmen, und zwar in ersten Monaten der Besetzung und nach dem deutschen Angriff an die UdSSR.

Im dritten Teil behandelt der Verfasser die Folgen des Befreiungskampfs in einigen Gebieten. Er stellt dar, wie der Befreiungskampf das System der Besetzung auflöste und zerstörte, wie er die Massnahmen der Okkupanten behinderte oder sogar zum Scheitern brachte z. B. massenhafte Vertreibungen der Slowenen, planmässige Besiedelung des slowenischen Gebiets mit Deutschen, Entnationalisierung der slowenischen Bevölkerung, Befestigung und Durchsetzung der okkupatorischen Regimes; weiter schildert er Misserfolge der Besatzungsmächte im militärischen Bereich, bei der Mobilmachung der Bevölkerung für das pflichtmässige staatliche Arbeitsdienst und für das Militärdienst wie auch beim Rauben des Volksvermögens. Auf Grund der Daten aus einheimischen und ausländischen Archiven versucht er auch quantitative Dimension von Misserfolgen der Besatzungsmächte auf diesen Gebieten festzustellen.

OBRAVNAVA

Miro Stiplovšek: V dosedanjih obravnavaah na tem posvetovanju so razpravljajci nekajkrat poudarili potrebo po bolj kompleksnem obdelovanju NOB. Prav zaradi tega se oglašam k referatu dr. Toneta Ferenca, ki je v prikazu nekaterih odnosov med NOB slovenskega naroda in okupatorji mimo že znanih dejstev o tej problematiki nanizal nekaj zanimivih in pomembnih vprašanj, ki doslej v zgodovinopisju narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem še niso bila obravnavana, ali vsaj ne deležna ustrezne pozornosti. Opozoril bi rad na nujnost raziskovanja nekaterih dejstev, ki jih je referent le nazakal ali formuliral v obliki tez, brez katerih pa slika okupacijske politike in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem ne bi bila dovolj plastična in vsestranska.

Nemški okupacijski sistem, do neke mere pa tudi italijanskega, so raziskovalci že precej osvetlili, o politiki in načrtih madžarskega okupatorja, ki se je moral zadovoljiti sicer s skromnim delom slovenskega ozemlja, pa vemo še razmeroma malo. Okupacijski režim je bil pomemben dejavnik vpliva na intenzivnost in oblike narodnoosvobodilnega boja. Zaradi te vrzeli je referent lahko le delno primerjal raznarodovalne načrte madžarskega okupatorja z drugima dvema, zanimiva pa bi bila tudi primerjava madžarske okupacijske politike v Prekmurju z drugimi jugoslovanskimi pokrajinami, ki jih je zasedel isti okupator.

V zgodovinopisju NOB je zlasti veliko podatkov o pomenu slovenskega ozemlja za okupatorje v političnem in strateškem pogledu, zelo skromno in obrobno pa je prikazano, kaj so pridobili na Slovenskem na gospodarskem področju, ter kako in v kolikšni meri jim je uspelo industrijske, kmetijske in gozdarske zmogljivosti kar najboljše izrabiti. V tem pogledu je Ferenčev refe-

rat zanimiva novost. V njem je odprl tudi zanimivo vprašanje o gledanju Slovencev na okupatorje ob razkosanju slovenskega ozemlja. Strinjam se z referentom, da bo potrebno preučiti motive za tak ali drugačen odnos do okupatorjev pri različnih slojih, ne zgolj pri najbolj angažiranih. Pot, da bi splošne sodbe, ki temeljijo mnogokrat le na nekaterih zunanjih znakih, dokumentirali s konkretnimi dejstvi ali morebiti tudi popravili, vidim zlasti v mikroštudijah po posameznih politično-upravnih ali geografsko zaokroženih območjih, pri čemer pa bodo morali raziskovalci pri ustnih pričevanjih biti zlasti pozorni, da ne bi kasnejši odnos do okupatorjev, ki se je izoblikoval pod vodstvom različnih represalij, poskušali prenesti že na začetke okupacije.

Pri preučevanju razvoja NOB v kamniškem okrožju sem na primer ugotovil podobno dejstvo, kot je znano iz nekaterih dolenskih okolišev, namreč, da je znaten del prebivalcev bolj želel nemškega okupatorja kot italijanskega, pri čemer pa je seveda šlo le za izbiro, po njegovem mnenju, manjšega zla, ne pa za željo, da bi bili okupirani. Ko je italijanska vojska pri Dobu na cesti Ljubljana—Celje postavila tablo z oznako okupacijske meje, je med prebivalstvom prišlo do različnih oblik nezadovoljstva. Najbolj je bila nezadovoljna zčasno italijansko okupacijo razmeroma močna nemška manjšina, ki je prišla na kamniško območje že v preteklem stoletju v zvezi z razvojem slaničarske industrije. Pri raziskovanju vzrokov za takšno ravnanje domačega prebivalstva sem prišel do zanimivih podatkov o predvojnem organiziranem delovanju pete kolone, oziroma švabsko-nemškega Kulturbunda, v katerem so bili zlasti Nemci, ki so prišli na to območje med obema vojnama; zaposleni so bili v raznih podjetjih in so svojo propagandno dejavnost razvili zlasti med tovarniškim delavstvom. Zanimivo je tudi, da Nemci v kamniškem okrožju po začetku vojne niso poskušali podobno kot kočevski ali mariborski Nemci — bili so sicer številno šibki — sami prevzeti oblast. Prav tako je za veliko večino tistih, ki so na navedenem območju živeli že več desetletij značilno, da kasneje niso odobravali okupatorjevih nasilnih ukrepov zoper Slovence. Skratka, v okupaciji so gledali obnovitev nekdanje velike Nemčije in tudi mnogi domači prebivalci so v začetku pričakovali, da se bodo obnovile razmere, značilne za nekdanjo Avstrijo. Ta element so upoštevale tudi okupacijske oblasti, ki so npr. dovolile nošenje starih avstrijskih odlikovanj. Začetno, razmeroma ugodno razpoloženje do nemškega okupatorja pa se je že po prvih aretacijah in izganjanjih Slovencev povsem spremenilo in z dejstvi iz obravnavanega območja lahko le potrdim Ferenčevo ugotovitev, da je bil na Gorenjskem daleč prevladujoč dejavnik pri vpisovanju prebivalstva v Koroško ljudsko zvezo strah pred okupatorjevim nasiljem, vpliv njegove socialne demagogije pa se je zmanjšal tedaj že na minimum, medtem ko je bila na Štajerskem to le nekoliko pomembnejša okoliščina. V nekaterih gorenjskih krajih je bil na primer 100 % vpis v Koroško ljudsko zvezo v znanih partizanskih središčih. Ob nekritičnosti nekaterih nemških zgodovinarjev in publicistov, ki danes rezultate vpisa, kot je omenil dr. Ferenc v svojem referatu, prikazujejo kot nekakšno opcijo za nemški rajh, bi rad pripomnil, da so bili nemški okupacijski funkcionarji do tega »plebiscita« dosti bolj kritični in realni, ker so dobro vedeli za vzroke opredelitve večine prebivalstva. O tem nam priča zaupno poročilo nekega občinskega komisarja kamniškemu deželnemu svetniku ob sprejemu 400 prebivalcev v to organizacijo, v katerem je posebej poudaril, da se sprejeti člani odslej naprej več ne boje selitev.

Dr. Ferenc je v svojem referatu z nekaj podatki tudi ilustriral gnotni položaj delavstva med okupacijo in vprašanje produkcije v industrijskih in drugih obratih. V nadaljnjem raziskovanju te problematike bi bilo treba celovito osvetliti položaj delavca, to je njegovo meздо v primerjavi z življenjskimi stroški, ugotoviti upravičenost pritožb, da so slabše plačani kot nemški delavci z isto kvalifikacijo, prikazati razne bonitete, ki jim jih je dajal okupator, osvetliti vprašanje delovnih razmer in delovne zakonodaje, kajti vse te okolnosti skupaj z okupatorjevim nadzorstvom in nasiljem, so vplivale na oportunitizem dela zaposlenega prebivalstva pri njegovem vključevanju v narodnoosvobodilne enote. Štajerski kurir, glasilo IV. operativne cone, je na primer povezanost teh dejavnikov na dejstvo, da so rudarji iz trboveljskega revirja množično začeli odhajati v NOV šele spomladi oziroma sredi leta 1944, posebej poudaril z ugotovitvijo, »da so Nemci uspavali rudarje z raznimi privilegiji, obenem pa izvajali nad njimi strahovit pritisk«. Tudi dejavnost narodnoosvobodilnih enot, ki so z različnimi akcijami poskušale omejiti industrijsko proizvodnjo, še ni dovolj osvetljena. Na vzhodnih območjih Gorenjske in zahodnih predelih Štajerske, na primer, so narodnoosvobodilne enote dosegle precejšnje uspehe zlasti pri sabotažnih akcijah v obratih, ki so bili pomembni za opremljanje okupatorjevih enot, žal pa ni stvarnih podatkov o gospodarski škodi, ki jo je zaradi tega utrpel okupator. Na omenjenih območjih so organizirali načrtno sabotažno dejavnost za zmanjšanje proizvodnje oziroma okvaro izdelkov tudi odbori Delavske enotnosti, ki so pri tem dosegli pomembne uspehe, hkrati pa so skrbeli, da so se na okupatorjev račun opremljale narodnoosvobodilne enote.

Navedena in še številna druga vprašanja bi zaslužila posebne študije. Pri poglobljenem raziskovanju narodnoosvobodilnega boja, ki mora slediti prvi fazi, v kateri smo dosegli pomembne uspehe, zlasti pri zbiranju in urejanju arhivskega ter drugega gradiva, pri bibliografijah in pri preglednih prikazih narodnoosvobodilnega boja, pa ho treba v večji meri kot doslej preiti na monografske obdelave posameznih problemov in tudi na mikroštudije narodnoosvobodilnega boja na zaokroženih slovenskih območjih, to je na podobno akcijo, kot je pri proučevanju delovanja narodnoosvobodilnih enot knjižnica NOV in POS. Za to akcijo sta že dali pobudo komisiji za razvijanje tradicij pri republiški konferenci SZDL in pri republiškem odboru Zveze združenj borcev NOV ter komisija za zgodovino ZKS pri centralnem komiteju ZKS. V teh prikazih razvoja narodnoosvobodilnega boja na manjših območjih, ki bi morala biti napisana po nekih enotnih programskih načelih in metodi, da ne bi bila v njih določena vprašanja spet zapostavljena ali neobdelana, morajo biti prikazane nadrobnosti in specifičnosti zlasti v delovanju političnih organizacij in razvoju ljudske oblasti. Ta dela bodo olajšala in včasih tudi šele omogočala pisanje širše sinteze. Na ta način bi tudi lahko splošno ugotovitev o razvoju narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem dokumentirali s številnimi stvarnimi dejstvi iz različnih območij Slovenije. Dosedanja dognanja namreč temeljijo prepogosto le na poročilih in ocenah višjih forumov, ki pa jih bi bilo treba preveriti na terenu, ker so včasih, zlasti iz objektivnih razlogov, pomanjkljiva. Ob sklepu bi rad poudaril, da bodo te mikroštudije pomemben pripomoček v prizadevanjih za nastanek prave sinteze tako prelomnega obdobja v slovenski zgodovini, kot je bil narodnoosvobodilni boj.